

Landejendomme på Langeland: Fra jordbrug til fritidsbrug

– Deltidsbeboelse i tidligere husmandssteder og husmandskolonier

Danskerne bliver stadig mere mobile, vi rejser mere og flytter os i det daglige længere og længere efter arbejde, indkøb, uddannelse og ikke mindst fritidsaktiviteter. Mange har udviklet en mere fleksibel livsstil med boliger flere steder afhængigt af behov og interesser, typisk både i byen og på landet. En udvikling, der er blevet hjulpet godt på vej af de stigende ejendomspriser, specielt i de større byer frem til 2008. I denne artikel behandles nogle af de konkrete effekter, denne udvikling har haft på Langeland, der er en yderkommune præget af landlige forhold. Specielt undersøges hvordan det traditionelle landbrugslandskab og ikke mindst de bygninger, hvor der oprindeligt boede husmænd og landarbejdere, ændrer sig i takt med, at landområderne får flere funktioner end agrar produktion, og befolkningssammensætningen ændres.

Indledning og baggrund for undersøgelserne

I Danmark har det åbne land uden for de tæt bebyggede områder traditionelt været reserveret til landbrugsproduktion. Denne fortrinsstilling blev slået fast ved den rumlige opdeling af arealet i by-, land- og sommerhuszoner i forbindelse med de store planlovsreformer i starten af 1970'erne.¹ Heraf følger, at hovedparten af bebyggelserne har været knyttet til landbruget. Naturforholdene betyder, at også skovbrug og fiskeri har spillet en rolle i en del områder enten som hoved- eller bibeskæftigelse. Ud over landbrugets produktionsbygninger og særlige miljøer omkring herregårde, møller etc. var der i hvert sogn et antal boliger for landarbejdere med lidt eller ingen jord. Senere kom der også større husmandssteder til, hvor det lige præcis var muligt for en familie at have et levebrød. I forbindelse med landbrugets mekanisering og de følgende strukturændringer gennem sidste halvdel af det 20. århundrede begyndte folk imidlertid at forlade erhvervet og i nogen grad landområderne. Hermed er der i store egne af landet opstået et overskud af ejendomme, i hvert fald set i forhold til behovet for helårsbeboelse. En mulig tilgang til denne udfordring for livet i landområderne er at satse på anvendelse af de pågældende ejendomme til deltidsbeboelse eller dobbeltbosætning i form af det, der i den internationale litteratur kaldes *second homes*. Ordret oversat betyder det (d)et andet hjem. Dobbeltbosætning skal her forstås som eje og anvendelse af en helårsbolig, selvom ejeren har primær adresse på en anden bolig.

Foranlediget af den her skitserede problemstilling iværksatte direktoratet for Fødevarerhverv i 2008 en undersøgelse af, hvorvidt dobbeltbosætning kunne være en attraktiv udviklingsvej for landområder, der oplever vigende befolkningsantal og stigende aldersgennemsnit.² Denne undersøgelse udførtes af Syddansk Universitets Institut for Forskning og Udvikling i Landdistrikter, IFUL, i sidste halvdel af 2008 og starten af 2009 med deltagelse af denne artikels forfattere.

Undersøgelsen viste ud over de socioøkonomiske problemstillinger også et *kulturmiljøperspektiv*, forstået på den måde, at der lod til at være en overrepræsentation af deltidsbeboelser i bestemte kulturmiljøer, som f.eks. husmandskolonier.³ I nærværende artikel har vi forsøgt at få besvaret, hvorfor helårsboliger solgt til deltidsbeboelse er mere udbredte i bestemte kulturmiljøer end i andre.⁴

Vi har her set på fordelingen af deltidsboliger inden for Langeland kommune. Der er taget udgangspunkt i det relative antal deltidsbeboelser i by- og landzoner, og der er taget højde for, om de er beliggende inden for eller uden for *husmandskolonier*.⁵ Undersøgelsen af Langeland viste et højt antal sommerhuse, men også et højt antal helårshuse, der benyttes til deltidsbeboelse. Begge ejendomstyper ligger typisk i områder, der er placeret forholdsvist tæt på vand. Samtidig viste undersøgelsen, at selvom sommerhuse og deltidsbeboelser ofte er placeret inden for de samme geografiske områder, er der forskelle. Det tyder f.eks. på, at sommerhuse og helårshuse, der benyttes som deltidsbeboelser, sjældent er direkte naboer. Det gav anledning til en vis undren, da alle beboerne, i hvert fald overordnet set, bruger boligerne til rekreation. I forbindelse med undersøgelsens interviewdel viste der sig dog nogle markante forskelle i beboertyperne i henholdsvis sommerhuse og helårshuse, der benyttes som deltidsbeboelser.

I vores undersøgelse gav de interviewede ejendomsmæglere tydeligt udtryk for, at sommerhusbeboere og deltidsbeboere er to adskilte grupper. Det blev bl.a. udtrykt sådan: »*De adskiller sig fra sommerhusene. Det er mennesker, der ikke vil bo i sommerhusområderne. De vil ud at have noget natur på en anden måde. Ned af en lille stille privatvej, bindingsværk eller noget i den stil.*« Fra vores interviewrunde på Langeland hørte vi desuden, at deltidsbeboernes engagement i lokalområdet er større end almindelige sommerhusgæsters.⁶

Sommerhusejere og ejere af et helårshus til deltidsbeboelse har tydeligvis forskellige interesser, hvilket også giver sig udslag i valget af huse. Den information gav anledning til at grave et spadestik dybere. Formålet er at give en karakteristik af, hvad det er for nogle huse, der foretrækkes til deltidsbeboelse, samt at karakterisere husenes historie og rolle som elementer i forsvundne eller helt eller delvist bevarede kulturmiljøer. Nogle af de huse, der indgår i undersøgelsen, er stadig formelt landbrugsejendomme, da alle ejendomme, der

havde rådighed over noget jord, officielt i matriklen var noteret som landbrugsejendomme, som det er defineret i landbrugsloven af 1925, der stadig afspejles i den nuværende *Lov om Landbrugsejendomme*.

Ud over de data, der blev indhentet i forbindelse med undersøgelsen for FødevarerErhverv, anvender vi også data fra den kulturmiljøregistrering, som Syddansk Universitets Kartografisk Dokumentationscenter gennemførte for Fyns Amt fra 2005 til 2006. Vi benytter resultaterne i form af det datalag, der beskriver udbredelsen af kulturmiljøkategorien *husmandskoloni*.⁷

Figur 1. Husmandsbrug i Præstemarken ved Humble, opført 1918, i et kulturmiljø, der i dag fremstår som velbevaret, se Tabel 1. Fotografi omkring 1950, Sylvest Jensens Luftfoto. Indscannet og stillet til rådighed af Lokalhistorisk forening for Humble, Lindelse og Tryggelev-Fodslette Sogne.

Second Homes – deltidsbosætning i nordisk og internationalt perspektiv

Langeland er den geografiske ramme om og udgangspunktet for denne artikel. Øens landbrugshistoriske perspektiv svarer til den generelle udvikling i de østlige landsdele, mens de socioøkonomiske processer, som danner baggrunden, er fælles for hele Danmark og til en vis grad også nabolandene. Vi vil derfor

prøve at sætte fænomenet dobbeltbosætning eller deltidsoverboelse ind i en teoretisk forståelsesramme, der bygger på den eksisterende forskningsdebat. Efterfølgende vil vi sammenligne det med de forhold, som undersøgelsen har afdækket.

Kulturgeografer taler gerne om et postproduktivistisk landskab, hvor landbruget må dele landskabet uden for byerne med rekreative formål og naturbeskyttelse.⁸ Ligeledes bruges begrebet *multifunktionalitet*⁹ i stort omfang om de mange nye funktioner, som det tidligere landbrugslandskab har fået. Turisme er en oplagt erhvervsaktivitet i denne nye virkelighed, der også benævnes *oplevelsesøkonomien* for at understrege, at produktionen af fysiske (føde)varer har fået relativt mindre betydning.

De seneste år har der været en øget opmærksomhed omkring begrebet *second homes*. Det har givet sig udslag i udgivelsen af både monografier,¹⁰ antologier,¹¹ kapitler i lærebøger¹² og særnumre af videnskabelige tidsskrifter.¹³ Traditionelt set har forskningen i *second homes* udgjort et mindre område inden for både turismeforskning, landdistriktsforskning og mere generelt kulturgeografi. Årsagen er måske, at det kan være svært at placere emnet inden for de etablerede faglige traditioner.

Second homes skal her, hvis vi holder os til den internationalt anvendte definition, betragtes som en overordnet betegnelse for alle huse, der benyttes til fritidsformål og rekreation. Betegnelsen dækker på den ene side over sommerhuse og på den anden side over det, vi her har valgt at kalde *deltidsbeboelser*. Deltidsbeboelser er den gruppe huse, der reelt har helårsstatus, men som benyttes til bl.a. ferieformål. I de områder, hvor bopælspligten er opretholdt, vil deltidsoverboelse reelt betyde en fravigelse fra disse.

Internationalt benyttes betegnelsen *second homes* om alle huse, der ikke benyttes til helårsbolig. I Danmark er der, som beskrevet ovenfor, mulighed for at udspecificere *second homes* i to grupper, fordi der findes en separat lovgivning for huse med sommerhusstatus. I nærværende artikel ønsker vi at skelne tydeligt mellem sommerhuse og helårshuse, der benyttes til deltidsoverboelse.¹⁴ Vores interessefelt er her helårshuse, der benyttes til deltidsoverboelse.

Betegnelsen deltidsoverboelse beskriver bedst den situation, der danner udgangspunkt for artiklen, hvor ejeren af en ejendom har sin hovedbopæl et andet sted typisk i mere urbane omgivelser. I andre lande har alle huse samme status, hvilket bl.a. giver sig udslag i den måde, som Dieter K. Müller opfatter *second homes* i Danmark.¹⁵ Han definerer i lighed med den engelske litteratur om emnet de danske sommerhuse som *second homes*. Omfanget af *second homes* i Danmark syner derved langt større end det antal huse, som vi her beskæftiger os med, nemlig huse med helårsstatus, der benyttes som deltidsoverboelser.

Også i Norden er der de seneste år blevet forsket i emnet og i udbredelse af og former for deltidsbosætning. I Sverige er der en lang tradition for sekundære boliger, hvilket betyder, at en stor del af befolkningen ejer en sekundær bolig. Den første bølge af deltidsbosætning i Sverige kom i mellemkrigsårene. Ejendommene fra den periode står i dag som et bevis på den første indenrigsturisme i landet. Interessen opstod blandt de mennesker, som boede tæt på Stockholm. De opkøbte ejendomme i øhavet omkring hovedstaden,¹⁶ hvorefter antallet af sekundære boliger voksede betydeligt. I den svenske litteratur er der ingen klar afgrænsning af hvor mange af disse sekundære boliger, der har en standard, så de kan benyttes som helårshuse. I den undersøgelse, der her henvises til, indgår der også nybyggerier, fordi en stor del af de sekundære boliger er bygget til dette formål. Alligevel er det svært at afgøre, hvor stor en del af de sekundære boliger i Sverige, der svarer til et dansk sommerhus.

Udviklingen af second homes i Norge minder om udviklingen i Sverige. Kjell Overvåg og Tor Arnesen fra forskningscenteret Østforsk nævner direkte, at de fleste sekundære boliger i Norge er bygget til fritidsbrug. Disse boliger benyttes hovedsagelig af ejerne og deres familie og lejes kun sjældent ud.¹⁷ På norsk kaldes disse sekundære boliger for fritidsboliger. For både Norge og Sverige er det, udover de smukke kyster, også bjerge og skisportsmuligheder, der bidrager til, at disse landes befolkninger vælger at erhverve sig en sekundær bolig. Dermed bliver naturgrundlaget styrende for, hvor koncentrationerne af sekundære boliger kommer til at ligge.

Et emne af særlig interesse i forbindelse med second homes har været begrebet *gentrification*.¹⁸ Begrebet stammer fra det engelske ord *gentry*, som betyder lavadel. Det dækker over den proces, hvor ejendomme i nedslidte byområder med lav status overtages af socialt bedrestillede, hvorefter såvel ejendomspriser som status øges. Det har ofte den følge, at de oprindelige beboere helt skubbes ud. Et dansk eksempel kunne være Indre Vesterbro i København efter de omfattende byfornyelser i slutningen af 1900-tallet. Men ellers gælder det især England og i mindre grad også USA og Canada.¹⁹ Derimod observerer Marjavaara i en omfattende undersøgelse fra Stokholms skærgård, at der godt nok ses stigende boligpriser i takt med øget efterspørgsel, men at det kun har en ganske lille effekt på beboersammensætningen.²⁰ Han finder ikke signifikante tegn på, at priserne på helårsboliger presses op over den generelle prisudvikling.

I Danmark går bekymringen mest på, hvorvidt brugen af helårshuse til deltidsbosætning kan føre til, at bymiljøer tømmes for indhold som følge af mange *mørke vinduer*, fordi husene står tomme uden for turistsæsonen. I traditionelle købstæder og skipperbyer, især på Bornholm og Ærø, har dette

ført til borgerinitiativer, hvor lokale ildsjæle overvåger, om bopælspligten opretholdes.²¹ Det tyder på, at der ofte sker en glidende overgang fra deltidsbeboelse til permanent flytning, migration. Det opfattes positivt der, hvor det modvirker en befolkningstilbagegang, men negativt der, hvor det medfører fortrængning af dem, der i forvejen bor i området. En problemstilling, der særligt har været diskuteret i den engelske og engelsksprogede litteratur.

På Langeland opretholdes bopælspligten kun i begrænset omfang. Det har givet en debat omkring de helårshuse, der overgår til deltidsbeboelse. Debatten drejer sig om, hvorvidt der er et behov for en mere restriktiv bopælspligt. En stor del af de huse, der overgår til deltidsbeboelse, erhverves af personer med en primær adresse uden for kommunen. Dermed mister kommunen en indkomstskat, som det ellers ville have været mulig at inddrive, hvis husene fortsat fungerede som helårshuse. Omvendt falder indbyggertallet på øen. Det giver et stort antal tomme boliger, der ville forfalde, hvis det ikke var muligt at sælge dem som deltidsbeboelser.²²

Studieområde og kildemateriale

Denne artikel bygger, som nævnt, videre på resultaterne af en undersøgelse, som Syddansk Universitets Institut for Forskning og Udvikling i Landdistrikter IFUL, har gennemført for direktoratet for FødevarerErhverv i vinteren 2008 til 2009.²³ Ud over en generel gennemgang af begrebet dobbeltbosætning og de udfordringer, som det giver under danske forhold, blev der foretaget et sammenlignende casestudie af to overvejende landlige kommuner i region Syddanmark; Langeland og Vejen. I denne artikel anvendes dog udelukkende resultaterne fra Langeland. Det skyldes, at Vejen kommune erfaringsmæssigt har meget lidt turisme, stort set ingen sommerhusområder, og, som det viste sig, kun et mindre omfang af deltidsbosætning.

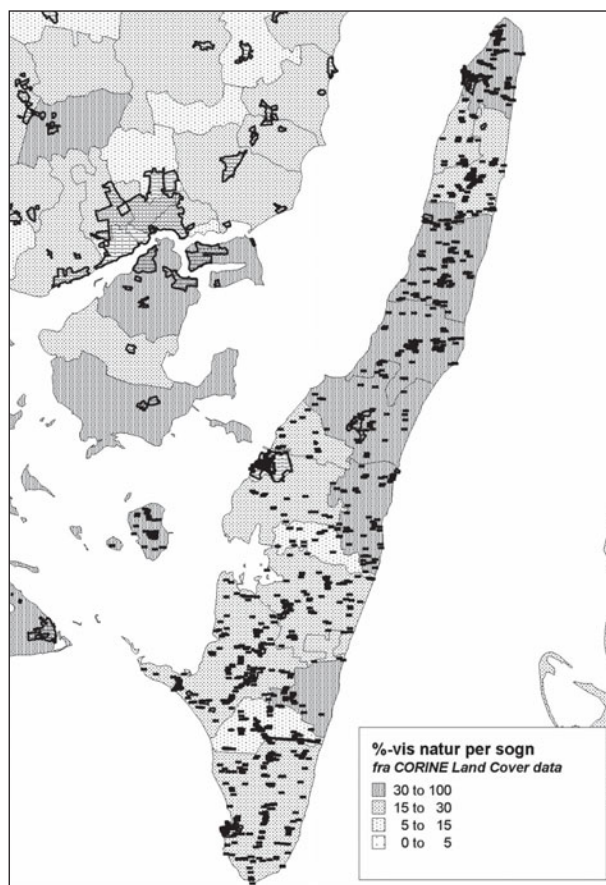
Da Langeland er en kommune og et afgrænset geografisk område med ensartede forhold, er vilkårene som sommerhusejer og ejer af en helårsbeboelse til deltidsbeboelse som udgangspunkt ens.²⁴ Derved undgås store kulturelle, naturmæssige og økonomiske forskelle inden for undersøgelsesområdet. De indledende statistiske resultater og telefoninterview ledte til, at vi valgte at afgrænse det videre undersøgelsesområde til det nordlige Langeland.²⁵

I forbindelse med IFUL's undersøgelse blev der i 2008 hjemkøbt ejendomsdata fra Den Offentlige Informationsserver, OIS, der blandt andet indeholder Bygnings- og Boligregistret, BBR. Ved at inddrage ejerdata, specielt kontaktadresse, som vi antog var hovedadressen, blev det muligt at udpege de ejendomme, der benyttes til fritidsbrug eller i dele af året og dermed er genstand for deltidsbeboelse. For Langelands vedkommende viste det sig, at for ejendomme i byzone havde 28,4 procent en ejer med adresse uden for kommunen,

mens tallet var 30,3 procent for ejendomme i landzone og hele 88,0 procent for ejendomme i sommerhuszone.²⁶ Det sidste tal er ikke overraskende og må nærmest siges at bekræfte metodens brugbarhed, idet sommerhuse i et naturskønt område som Langeland erfaringsmæssigt ejes af folk med bopæl over hele landet. De ejendomme, der har vores interesse, er imidlertid de i alt 5537, der ligger i landzone, eller rettere de 1675 af disse, hvis ejer ud fra kontaktadressen at dømme må formodes at bo det meste af tiden uden for Langeland.²⁷

Fordelingen af disse ejendomme er vist på Figur 2 nedenfor, hvor baggrundskortet udgøres af det anslåede naturindhold af arealet på sogneniveau.²⁸ Denne fordeling og muligheden for at bruge den enkelte ejendoms præcise

Figur 2. De mulige deltidsbeboelser på Langeland, identificeret i IFUL's undersøgelse 2008. Bemærk, at ingen af sognene på Langeland har natur på mindre end fem procent af arealet.

beliggenhed gjorde det muligt at beregne andelen af ejendomme, der benyttes til deltidsbosætning. Det er sket med de metodiske forbehold, der er beskrevet ovenfor, på sogneniveau og fordelt på by-, land- og sommerhuszone. Ikke mindst er ejendomme i sommerhuszoner sorteret fra.

Ud over det billede, som vi hermed har tegnet af omfanget og fordelingen af de *potentielt* deltidsbeboede ejendomme, ønskede vi ansportet af de næsten enslydende udtalelser fra øens ejendomsmæglere samt interview med lokale nøglepersoner på Langeland²⁹ at se nærmere på de ejendomme, der for tiden *handles* med deltidsbeboelse som formål. Herunder at afprøve hypotesen om, at det i høj grad er nedlagte husmandsbrug, der overgår til dobbeltbosætning.

For at afgrænse undersøgelsen er der taget udgangspunkt i salget af huse, landbrugsejendomme og lejligheder på Langeland i perioden fra og med 12. august 2008 til og med 11. august 2009.³⁰ Perioden er overskuelig og viser et repræsentativt udsnit ved at medtage udviklingen gennem et helt år og dermed alle årstider. Det kan diskuteres, om et år er nok, men med antallet af solgte boliger det pågældende år, vurderes det, at der er grundlag for at give et indblik i bebyggelsernes alder og placering. Det er disse to forhold, der har været afgørende for at kunne give et historisk tilbageblik.

Når vi her har valgt at tage udgangspunkt i salget af ejendomme i den angivne periode, er det desuden, fordi det tidsmæssigt supplerer den undersøgelse, som vi allerede har foretaget både i forhold til det anvendte geografiske informationssystem, GIS, og de benyttede data fra OIS, men også i forhold til ejendomsmæglerens udtalelser.

Udgangspunktet for en oversigt over salget af boliger på Langeland har været webbasen Boligportalen, www.boligportal.dk. Her er det ligetil at adskille helårshuse fra sommerhuse, da sommerhusene har deres egen kategori. Derimod er det mere omstændeligt at skelne mellem de huse, der faktisk benyttes som helårsbolig, og de, der kun benyttes delvist. Det kan dog afklares med rimelig sikkerhed ved at krydse oplysningerne med tre andre webbaser: OIS, Krak og telefon- og adresseoplysningerne fra 118. Det har desuden været muligt at søge oplysninger om husenes bevaringstilstand gennem hjemmesiden www.langelandsatlas.dk, der rummer en omfattende database over bevaringsværdige ejendomme på Langeland, herunder fotografisk dokumentation og vurdering af ejendommenes bevaringstilstand.

Med en sådan udvidet søgning kan en del af de solgte huse på Langeland med rimelig sikkerhed kategoriseres som helårsbeboelse. Ejerens navn fremkommer på BBR meddelelserne i OIS. Herfra kan navn og adresse sammenstilles ved hjælp af Krak og telefon- og adresseoplysninger fra 118. Er der overensstemmelse mellem navn og adresse, og fremkommer navnet ikke andre steder i landet, er der stor sandsynlighed for, at personen faktisk primært bor på Langeland.³¹

Fremkommer navnet derimod på en anden adresse, og viser BBR, at der er overensstemmelse med navnet, samt at huset ikke står til salg eller netop er solgt, er der stor sandsynlighed for, at ejeren bruger huset på Langeland som deltidsbeboelse. Blandt de undersøgte boliger findes der personer med hemmelig adresse og personer med navne, der er så almindelige, at de er svære at placere. Det har vi forsøgt at tage hensyn til ved at oprette en gruppe, der kaldes *svært identificerbare*. Denne gruppe medtages ikke i den endelige analyse. Derudover frasorteres ejere af flere landbrug og placeres i samme gruppe.

Resultatet er, at vi har kunnet påvise et antal helårshuse, der med stor sandsynlighed er købt i perioden med henblik på deltidsbrug. Deres placering ses i Figur 8. I denne gruppe findes der også et antal personer, der samtidig med, at de bor fast på Langeland, ejer en deltidsbeboelse på øen.

Bebyggelserne

Med oplysningerne fra Boligportalen og BBR er der mulighed for at undersøge husenes alder og størrelse, grundens størrelse, den geografiske placering, og hvorvidt huset har gennemgået store ændringer gennem tiden. Oplysningerne giver mulighed for at placere husene i en historisk sammenhæng. Da det her særligt er deltidsbeboelser, der har vores interesse, vil det også være de huse, der kan grupperes som sådan i kildematerialet, der vil blive analyseret nærmere. Men for at forstå, hvad der adskiller sommerhuse og deltidsbeboelser, opridses sommerhusenes historie i det følgende.

Sommerhuse og sommerhuslovgivningen

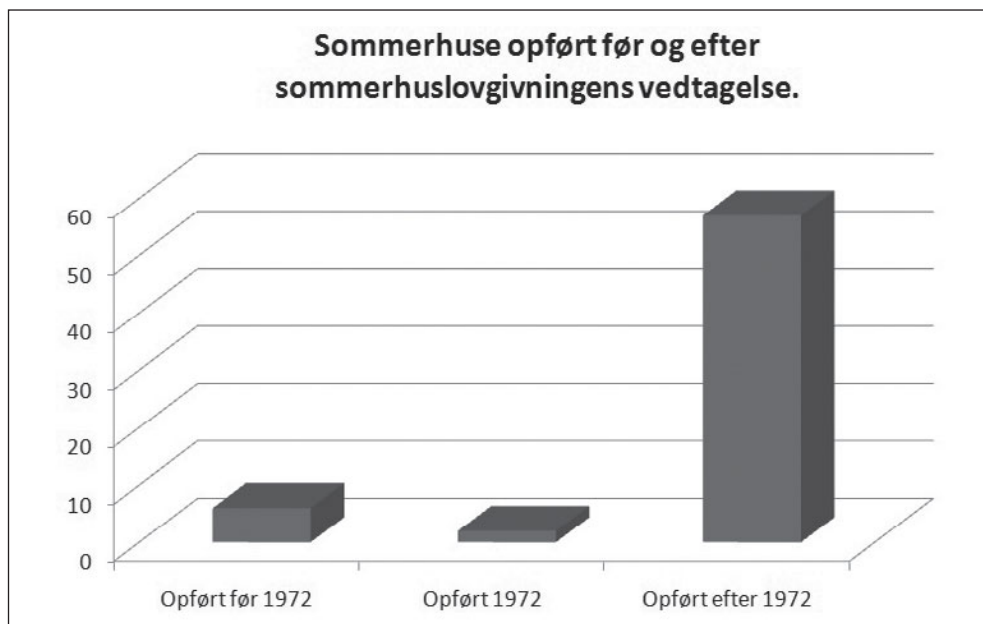
Undersøgelsen har kategoriseret 65 huse med sommerhusstatus ud af øens i alt cirka 2050 sommerhuse. Husene er, på nær ét, bygget i sidste halvdel af det 20. århundrede. Det tyder på, at de fleste af husene er opført med det formål, at de skulle fungere som sommerbeboelse. *Lov om sommerhuse og camping m.v.*, Sommerhusloven, blev vedtaget den 7. juni 1972. Ifølge loven er ejeren af fast ejendom, der er placeret i et område, der er udlagt til sommerhusområde, forpligtet til helt eller delvist at benytte ejendommen i overensstemmelse med bestemmelserne i vedtægterne for det pågældende område. Ifølge loven er vedtægterne individuelle for hvert område. Det betyder, at der reelt kan være lokale forskelle. Ved salg af helårshuse i sommerhusområder søgte staten med vedtagelsen af *Lov om erhvervelse af fast ejendom til fritidsformål* desuden at støtte udviklingen af rene sommerhusområder.

Det må formodes, at der i de pågældende områder fandtes bebyggelser, der blev benyttet som helårsbeboelse ved lovens gennemførelse. Ejerne af disse kunne underlægges påbud om benyttelse af ejendommen i henhold til de vedtægter, der gjaldt for den øvrige beboelse i området. Det kunne reelt betyde

en ændring i tinglysningen og dermed en ændring af husets status fra helårstil sommerhus. Loven medtager dog en undtagelse for helårsbebyggelse, der var overgået til en ejer i forbindelse med arv, såfremt erhvervelsen var sket før bekendtgørelsen af loven.³²

Gennemførelsen af *Sommerhusloven* blev samtidig en præcisering af, at der i Danmark findes huse til fritidsbrug og huse til helårsbrug. En afgørende årsag til denne præcisering var, at man ville undgå udenlandske opkøb af ejendom i Danmark til fritidsbrug. Det interessante er samtidig, at loven har fået den effekt, at begrebet second homes kan opsplittes i sommerhuse og helårshuse, der benyttes til deltidsbeboelse. Det giver mulighed for, at vi kan følge udviklingen i bebyggelsen på en mere detaljeret måde, end det er muligt i vore nabolande. Lovmæssigt er der på kommunalt plan desuden mulighed for at gribe ind ved at opretholde bopælspligten, sådan at helårshuse i udsatte områder eller områder med boligmangel primært benyttes som sådanne.³³

Herunder ses en statistik for antallet af solgte sommerhuse i den angivne periode, august 2008 til august 2009. Salget svarer til cirka tre procent af det samlede sommerhusantal på Langeland.

Figur 3. Sommerhuse solgt på Langeland mellem 12. august 2008 og 11. august 2009. Antal huse vist her: 65.

Figur 3 viser, at antallet af nutidige sommerhuse opført før gennemførelsen af sommerhuslovgivningen er ubetydelig. Reelt er der tale om seks huse, der er opført før 1972, og to huse, der blev opført i 1972.³⁴ De seks huse opført før 1972 kan være opført til helårsbeboelse. Det betyder samtidig, at de kan gemme på en historie, der adskiller sig fra de resterende huses. Samtidig skal det påpeges, at fem af husene er opført efter 1960. Netop i 1960'erne blev der på Langeland udstykket sommerhusområder ved Ristinge, Stoense, Løkkeby og Bukkemose.³⁵ Placeringen af disse områder er angivet på Figur 9 nedenfor. Det er derfor sandsynligt, at det oprindelige mål med husene har været feriebrug eller det, vi normalt forstår ved sommerhus.

Årstallene for de seks huse er listet op herunder. Det ses, at kun hus nummer to adskiller sig væsentligt i tid.

1. 1968
2. 1900
3. 1971
4. 1962
5. 1971
6. 1964

Årsagen til, at netop hus nummer to har fået sommerhusstatus, er øjensynligt, at huset er placeret i sommerhusområdet ved Hov Nordstrand. Der var den første sommerhuskoloni på Langeland. Kolonien opstod i 1919, men da huset er opført år 1900, er det mest sandsynligt, at det oprindeligt har været brugt som helårsbeboelse. En egentlig sommerhusturisme i Danmark blev først en realitet nogle tiår senere.³⁶

Husmandssteder og landarbejderboliger uden for landsbyerne

Landboreformerne i slutningen af 1700-tallet og starten af 1800-tallet medførte store ændringer i kulturlandskabet, især som følge af udskiftningen fra landsbyerne og udflytningen af bøndergårdene. Et andet nyt træk, der ikke har været genstand for samme opmærksomhed, var etableringen af boliger og smålodder til husmændene i udkanten af ejerlavene.³⁷ Nogle steder gav man husmændene jord i forbindelse med gårdenes udskiftede marker, andre steder blev der i udkanten af bymarkerne skabt deciderede *kolonier* af småhuse med tilhørende jordlodder, se f.eks. Aalemose Huse i Figur 6. På øerne var det almindeligt, at husmændene fik mellem to og fem tønder land. Det gav dem mulighed for at drive så meget landbrug, at de kunne skaffe brød på bordet,

samtidig med at de stadig var afhængige af at arbejde for gårdmændene med aflønning i penge eller naturalier. Også omkring herregårdene oprettedes der en mængde husmandssteder og –kolonier, her ofte på lejebasis, altså med mulighed for opsigelse.

I forbindelse med en forordning udstedt i 1807 om regulering af husmandshoveriet blev det slået fast, at det var tilladt at bortleje huse på kort eller langt sigt, alt efter hvad parterne kunne blive enige om. Denne bestemmelse bekræftede dog nærmest, hvad der længe havde været praksis, specielt i Sjællands- og Fyns-området.³⁸ Den fremvoksende husmandstand var i det hele taget en vigtig brik i løsningen af det konfliktfyldte hoverispørgsmål,³⁹ og når godsejerne og gårdmændene kunne nå frem til en fælles løsning under og i årtierne efter landboreformerne, skyldtes det, at begge parter var arbejdsgivere. Periodens voksende befolkning kunne ikke kun ses som en trussel om øget fattigdom. Det var også en mulighed for at intensivere produktionen i kraft af et øget udbud af arbejdskraft. Godsejere og gårdmænd kunne altså se en fordel i at oprette husmandssteder, med eller uden jordtilliggende, der var utilstrækkelige til en families underhold. Husene blev typisk bortfæstet til et ungt par, der var ivrige efter at blive gift og få deres eget. Det gav samtidig en vis sikkerhed for arbejdskraft til gårdene og godserne. Husmændene var som regel villige til at acceptere vilkårene og afhængigheden i en situation, hvor jord var sælgers marked.

Lovmæssige forhold med betydning for den statistiske inddeling

Figur 4 i næste afsnit viser, hvornår de enkelte deltidsbeboelser er bygget. Figuren er inddelt i tidsintervaller efter de væsentligste ændringer i de lovgivningsmæssige forhold, der kan have haft betydning for opførelsen af bygningerne. Vi har her valgt at tage udgangspunkt i den lovgivning, der indikerede en ny bevågenhed over for husmænd og landarbejderes levevilkår, og som skabte mulighed for forbedringer. *Lov om tilvejebringelse af jordlodder for landarbejdere* fra 1899 åbnede for, at flere fra den laveste del af samfundet kunne etablere sig med eget hus, fordi den gav adgang til optagelse af statslån til et statshusmandssted. I 1919 blev der tilføjet en lov, der samtidig gav mulighed for, at der kunne oprettes statshusmandssteder, hvor staten stod som ejer af jorden. Den kommende statshusmand blev fritaget for at erlægge en købssum som ved loven i 1899, derimod skulle der betales en halvårlig jordrente. 1948/49 blev den sidste lov gennemført, der direkte havde til formål at støtte statshusmændene.⁴⁰

Inden for samme periode forekom der en del revisioner af den første lov fra 1899. Samtidig blev *Lov om fæste, leje- og tjenestehuse* gennemført i 1902. Den lov kan karakteriseres som forløberen for en anden lov, der blev gennemført i

1919, nemlig loven om *Fæstegodsets overgang til selveje og om brug af huse på landet*. Loven i 1902 sikrede i højere grad fæstere, lejere og tjenestefolk i deres huse. Samtidig gav loven en anledning til at vedligeholde og udbygge husmandsstederne. Beboere, der foretog forbedringer og/eller tilbygninger, skulle ved fraflytning have erstatning for disse af husets ejer.⁴¹ Loven havde en intension om at forbedre vilkårene på landet og opretholde en vis bygningsstand. I hvor høj grad, loven er efterkommet, vil kræve et nærstudie af et større antal huse.

Netop loven i 1899 og loven fra 1902 får også opmærksomhed af andre forskere med interesse for husmandsstanden. I artiklen "Statshusmænd i Danmark" gør Gunnar Solvang opmærksom på, at den første statshusmandslov i 1899 gav husmænd, landarbejdere og tyende muligheder, der kan sammenlignes med de forbedringer, gårdmændene opnåede som følge af landboreformerne sidst i 1700. I *Det danske landbrugs historie*, bind 3, afsnit om befolkningsudviklingen i perioden frem til 1914 beskriver Jørgen Dieckmann Rasmussen udviklingen frem mod loven fra 1902, der omhandler fæste- og lejehusmændenes vilkår. Denne lov sammenligner han med de bestemmelser, fæstegårdene var blevet givet i 1861. De husmænd, som stadig var underlagt herregårdene, fik nu formelt forbedret deres vilkår, bl.a. ved at de ikke længere kunne opsiges uden videre. Samtidig fik de mulighed for at opnå erstatning for forbedringer på ejendommen.⁴²

Et yderligere bidrag til mere sikre forhold for en del af husmændene var oprettelsen af statsstøttede husmandskreditforeninger i 1880. Disse foreninger gav de bedrestillede husmænd en mulighed for at optage lån.⁴³ Kreditforeningsloven kan betragtes som den første reelle økonomiske støtte til folk på landet uden for gårdmandsklassen. Når der i den statistiske del af undersøgelsen ikke er valgt at gøre mere opmærksom på denne lov, er det fordi, den netop omhandler en begrænset del af husmandsgruppen på landet. Materialet giver heller ikke umiddelbart mulighed for at afgøre, hvor velstående de oprindelige beboere af de enkelte deltidsbeboelser har været. Det er svært både pga. senere forandringer af ejendommene, eventuelt frasalg af jord samt manglende viden om inventar.

I 1919 blev der foretaget yderligere tiltag for landbefolkningen. Formålet med de såkaldte *oktoberlove*, populært kaldet henholdsvis *Præstegårdsloven*, *Salgsloven* og *Lensloven*, var at tilvejebringe udstykninger til husmandsbrug og tillægsparceller af en størrelse, så husmandsfamilier kunne ernære sig ved egen bedrift. Det drejede sig om frasalg af præstegårdsjord og lensafløsning, der skulle frigive jord til offentligt eje.⁴⁴ Lovene fortæller noget om hensigten, men intet om, hvorvidt det faktisk gav husmændene mulighed for at undgå lønarbejde uden for egen bedrift. Her spiller mange andre ting end de lovgiv-

ningsmæssige forhold ind. Det være sig bl.a. konjunkturer, vejrforhold og den internationale politiske situation. Disse forhold har haft indflydelse på de faktiske livsforhold.

Samtidig ophørte fæstetvungen endeligt. I *Lov om fæstegodsets overgang til selveje og brug af huse på landet*, også fra 1919, står der, at loven gælder »alle til et gods hørende ejendomme, der fæstetvang undergivne«. Det betød bl.a., at godserne ikke længere kunne sælge gårdene og samtidig inddrage jorden. Loven pålagde ejerne af ejendomme at afvikle fæstegodset senest et halvt år efter lovens ikrafttrædelse.⁴⁵ Reelt betød det, at strukturen på landet var under forandring.

Huse var også omfattet af loven, men kravene var ikke helt de samme. Der var stadig en mulighed for fæsteforhold for husmandsbrug, der havde et tillæggende på mindst ½ hektar, nemlig livsfæstet. I loven hedder det, at kommissionen skulle give sit samtykke, såfremt et husmandsbrug skulle »nedlægges eller gives i brug på anden måde end i livsfæste, eller i leje eller forpagtning på en årrække af mindst otte år«. Samtidig fandtes der stadig huse på landet, hvor loven ikke gjaldt, deriblandt andre huse på landet, villaer og lignende bygninger til hvilke, der hørte jord.⁴⁶ Det var en forbedring af vilkårene også for husmændene, selvom de stadig haltede bag efter gårdmændene.

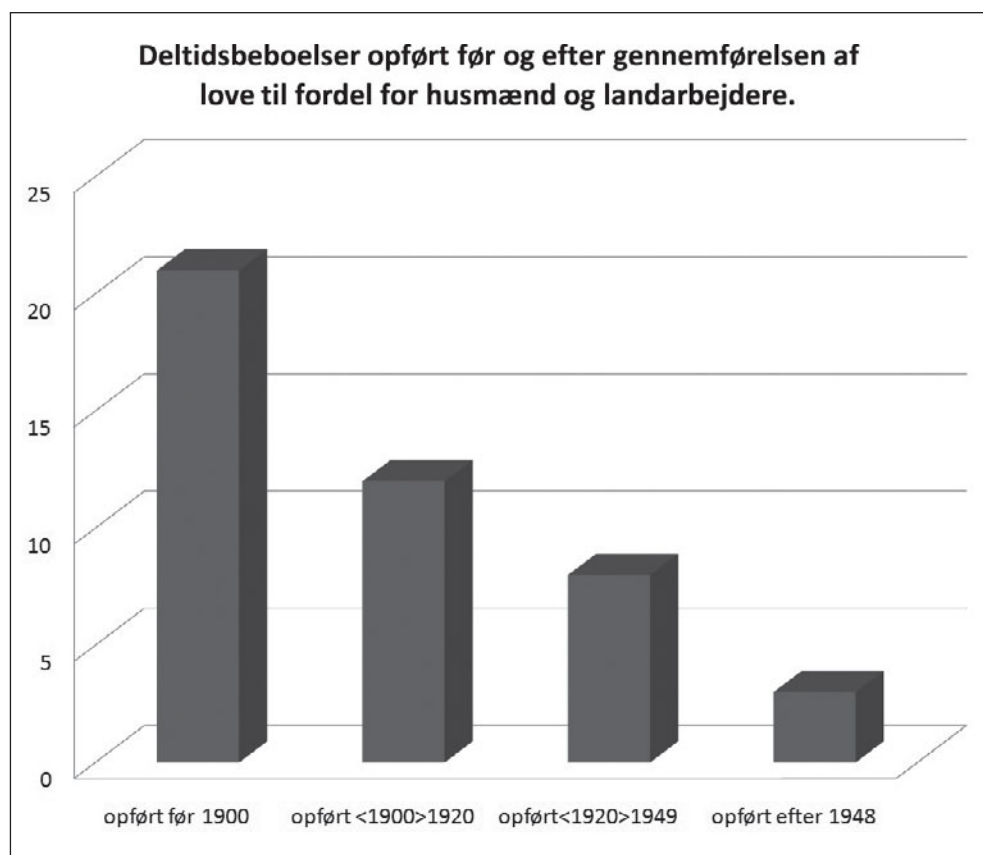
Helårsbeboelse anvendt til deltidsbrug

I den periode, vi i undersøgelsen har beskæftiget os med, blev der på Langeland solgt 246 boliger, hvoraf 65 blev betegnet som fritidsboliger. Det betyder, at 181 boliger havde status som helårsbolig. Ud af de 181 fandt vi frem til, at 44 med største sandsynlighed benyttes som deltidsbeboelse. Salget af deltidsbeboelser udgør knap 18 procent af de 246 boliger. Sammenstillet med andelen af fritidsboliger på godt 26 procent må det karakteriseres som en høj andel af det samlede antal solgte boliger.

For helårshuse, der anvendes til deltidsbrug, udgør salget i undersøgelsesperioden godt 24 procent af det samlede salg af helårsboliger. Den høje procentandel giver anledning til at undersøge fænomenet nærmere, også fordi salget af helårshuse til deltidsbrug er næsten lige så stort som salget af sommerhuse.

I de interview, der blev gennemført i forbindelse med IFUL-undersøgelsen, gav ejendomsmæglerne udtryk for, at antallet af helårshuse, der sælges til deltidsbrug, er højt. Deres svar svarer nogenlunde til de tal, som vores undersøgelse er kommet frem til. Fem ejendomsmæglere svarede på, hvor stor en del af boligmassen, der benyttes til deltidsbrug. Fire af ejendomsmæglerne mente, at det lå på mellem 10 og 25 procent.⁴⁷

Med en inddeling som ovenstående vil statistikken kunne indikere hvilke bebyggelser, der i dag sælges som deltidsbeboelser. Det kan give en indikation af, om det overvejende er huse opført før 1899, i perioden efter 1899, mellem 1919 og 1948 eller derefter. Identifikationen af bebyggelsernes årstal kan fortælle noget om, hvorvidt bestemte hustyper foretrækkes som deltidsbeboelser. Der kan også være tale om gårde, hvor jorden er frasolgt, således at der ikke forekommer landbrugspligt. I så fald har bygningerne oprindeligt tilhørt gårdmandsfamilier, der i løbet af 1800-tallet generelt fik væsentligt bedre levevilkår.⁴⁸ Hvorvidt, der er tale om husmandssteder eller gårde, vil blive taget op i et senere afsnit.

Figur 4. Helårshuse, der med overvejende sandsynlighed er solgt til deltidsbeboelse på Langeland 12. august 2008 til 11. august 2009. Antal huse vist her: 41.

Figur 4 viser, at de helårshuse, der bruges til deltidsbeboelse, hovedsageligt er opført før 1949. De tre huse, der er bygget efter 1948, er bygget i 1960'erne, efter de sidste statshusmandssteder ifølge Gunnar Solvang var blevet opført.⁴⁹ Sammenligner vi med Figur 3, der viser bygningsåret for de solgte sommerhuse i perioden, ses det, at der er en væsentlig forskel. Sommerhusene er hovedsageligt bygget efter 1972.⁵⁰

Ud fra de lovgivningsmæssige forhold har vi argumenteret for, at second homes i Danmark kan opdeles i to undergrupper. Ovenstående figur kan siges at understøtte vores antagelse af, at sommerhuse og helårshuse skal betragtes som to adskilte grupper under den overordnede betegnelse *second homes*. Sommerhuse kan i denne sammenhæng karakteriseres som huse, der er opført til det samme formål, som de har i dag. De huse, der benyttes til deltidsbeboelse, har derimod tidligere været benyttet som helårsbolig, overvejende i forbindelse med landbrug.

Figur 4 kan give det indtryk, at langt de fleste helårshuse, der er solgt til deltidsbeboelse, er opført før år 1900. Man skal dog være opmærksom på, at den efterfølgende periode kun svarer til 20 år. Det skal derfor påpeges, at en lidt ændret udgave af diagrammet, hvor perioden fra 1900 til 1949 lægges sammen, giver det resultat, at der i denne periode forekommer næsten lige så mange deltidsbeboelser som i perioden før år 1900. Det antyder, at der i dag eksisterer en ligelig fordeling mellem deltidsbeboelser opført i første halvdel af det 20. århundrede og før år 1900.

Samtidig viser figuren, at der ikke er en eksplicit forskel i antallet af deltidsbeboelser fra de to perioder, der omfatter årene 1900 til 1949. Det vil derfor være relevant at undersøge bygningerne i de to perioder. Det drejer sig dels om perioden frem til den første lovgivning i 1899, hvor *Loven om tilvejebringelse af jordlodder for landarbejdere* blev indført, og dels om perioden frem til lovgivningen i 1948, der kan siges at afslutte den særlige støtte til husmænd. Når det er relevant at gøre det på denne måde, er det også fordi, loven i 1899, loven i 1902 og de følgende lovændringer kan ses som et led i en offentlig opmærksomhed på landarbejdere og husmænds vilkår. Samtidig udelades de tre deltidsbeboelser, der er opført efter 1948 i det følgende, da de tidsmæssigt er bygget efter indførelsen af velfærdssamfundet og derfor historisk set har en anden baggrund.

Husmandssteder på Langeland

Antallet af husmandssteder, der blev opført med statsstøtte i perioden 1899-1920, lå for Fyns og Odense amter på 773. På Langeland var tallet 25.

I perioden 1873 til 1905 var det endnu muligt at overtage et fæste- eller lejehus, selvom antallet af fæste- og lejehuse var faldende i samtlige sogne på Langeland

på nær i Tranekær sogn. Da der samtidig forekom en stigning i antallet af huse i flere af sognene på Langeland, må der være blevet etableret selvejerhuse i perioden. Antallet af statshusmandssteder opført mellem 1899 og 1904 var seks.

Det samlede antal agrare huse på Langeland lå, ifølge Per Grau Møller, på 2713 i 1905. Det tilbageværende antal af huse i husmandskolonierne på Langeland er 323, jævnfør Tabel 1. Hvis det svarer til antallet af huse i 1905, så var det kun 11,9 procent af husene, der befandt sig i husmandskolonierne.⁵¹ Dette kunne eventuelt efterprøves ved nærmere analyse af matrikelkort eller målebordblade fra perioden. Disse forhold giver anledning til at understrege, at der fandtes husmænd i perioden, der ikke blev statshusmænd.

Registerdata og kulturmiljøkortlægning

I kulturmiljøregistreringen for Langeland er der identificeret 42 *husmandskolonier*, som også lod sig stedfæste og dermed indeholde i et GIS. Med adgang til disse data var det enkelt at sammenligne den forholds-mæssige udbredelse af deltidsbeboelser i de geografisk afgrænsede områder, som vides udelukkende eller overvejende at indeholde de typer ejendomme, som vi beskriver i det følgende. Det gælder både for de deltidsbeboelser, der er fundet ud fra OIS-data i IFUL-projektet, se Figur 2, og for salgsoplysningerne i vores opfølgende undersøgelse. Den geografiske stedfæstelse gør det muligt at se på parametre som naturindhold og afstand til diverse services i forbindelse med vurdering af potentiale for, eventuelt permanent, bosætning eller tilflytning.⁵²

For hvert område er der forespurgt om antal af ejendomme og om potentiel deltidsbenyttelse. Den relative andel af disse er beregnet, søjlen db-ratio i nedenstående Tabel 1, og desuden har vi optalt repræsentationen af de ejendomme, der var blevet handlet i 2008-2009.

Navn	Sogn	På HMBB	Bevaringsgrad, kulturmiljøets struktur	ejd.	db-ratio
Skovhuse (husmandskoloni)	Bøstrup	J	delvis bevaret	2	1.00
Sønderskov Huse (husmandskoloni)	Bøstrup	J	velbevaret	7	0.86
Humble Ålemose	Humble	J	delvis bevaret	5	0.80
Østrig	Tranekær	J	velbevaret	10	0.80
Fredmose	Magleby	J	delvis bevaret	9	0.67

Navn	Sogn	På HMBB	Bevaringsgrad, kulturmiljøets struktur	ejd.	db- ratio
Lejbølle Mark (husmandskoloni)	Bøstrup	J	velbevaret	11	0.64
Næbbehuse	Longelse	J	velbevaret	10	0.60
Frellesvig Huse	Tullebølle	J	velbevaret	15	0.60
Havbølle Mose	Humble	J	velbevaret	7	0.57
Stathartstræde	Magleby	J	velbevaret	7	0.57
Snøde Udflyttere	Snøde	J	velbevaret	9	0.56
Påø Huse	Humble	J	delvis bevaret	4	0.50
Nevresmose (husmandskoloni)	Snøde	J	velbevaret	6	0.50
Tøvelsø Huse	Tranekær	J	velbevaret	10	0.50
Gammellung	Lindelse	J	velbevaret	10	0.40
Kædeby Has	Humble	J	velbevaret	8	0.38
Rødby (husmandskoloni)	Tranekær	J	velbevaret	8	0.38
Vinkælderhuse/ Hestehave	Tranekær	J	velbevaret	8	0.38
Barager	Longelse	J	velbevaret	6	0.33
Humble Præstegård (husmandskoloni)	Humble	N	velbevaret	7	0.29
Skovhave Huse	Humble	J	delvis bevaret	8	0.25
Bøsseløkke	Magleby	J	overlejtret	4	0.25
Hylletofte	Tullebølle	J	delvis bevaret	9	0.22
Stoense (husmandskoloni)	Stoense	J	velbevaret	14	0.21
Korsebølle Kohave	Tranekær	J	velbevaret	5	0.20
Ormstrup	Tryggelev	N	velbevaret	30	0.17
Klavsebølle (husmandskoloni)	Tullebølle	J	delvis bevaret	9	0.11
Hjortholm (husmandskoloni)	Fodsløtte	J	velbevaret	19	0.00
Østerby (husmandskoloni)	Fuglsbølle	N	velbevaret	4	0.00
Snaremosse (husmandskoloni)	Fuglsbølle	N	velbevaret	11	0.00
Vesterby Mark	Fuglsbølle	J	delvis bevaret	3	0.00
Renehuse	Humble	J	velbevaret	4	0.00

Navn	Sogn	På HMBB	Bevaringsgrad, kulturmiljøets struktur	ejd.	db-ratio
Helleved	Lindelse	J	velbevaret	5	0.00
Magleby Præstegård (husmandskoloni)	Magleby	N	velbevaret	13	0.00
Havløkkestræde	Simmerbølle	J	overlejret	1	0.00
Rifbjerg (husmandskoloni)	Simmerbølle	J	delvis bevaret	2	0.00
Kragholm (husmandskoloni)	Skrøbelev	J	velbevaret	8	0.00
Ennebølle (husmandskoloni)	Snøde	J	velbevaret	1	0.00
Bukkeskov	Tranekær	J	velbevaret	2	0.00
Kohave Huse	Tryggelev	J	delvis bevaret	1	0.00
Lykkesholm (husmandskoloni)	Tryggelev	N	velbevaret	6	0.00
Præstemarken	Tryggelev	N	velbevaret	5	0.00

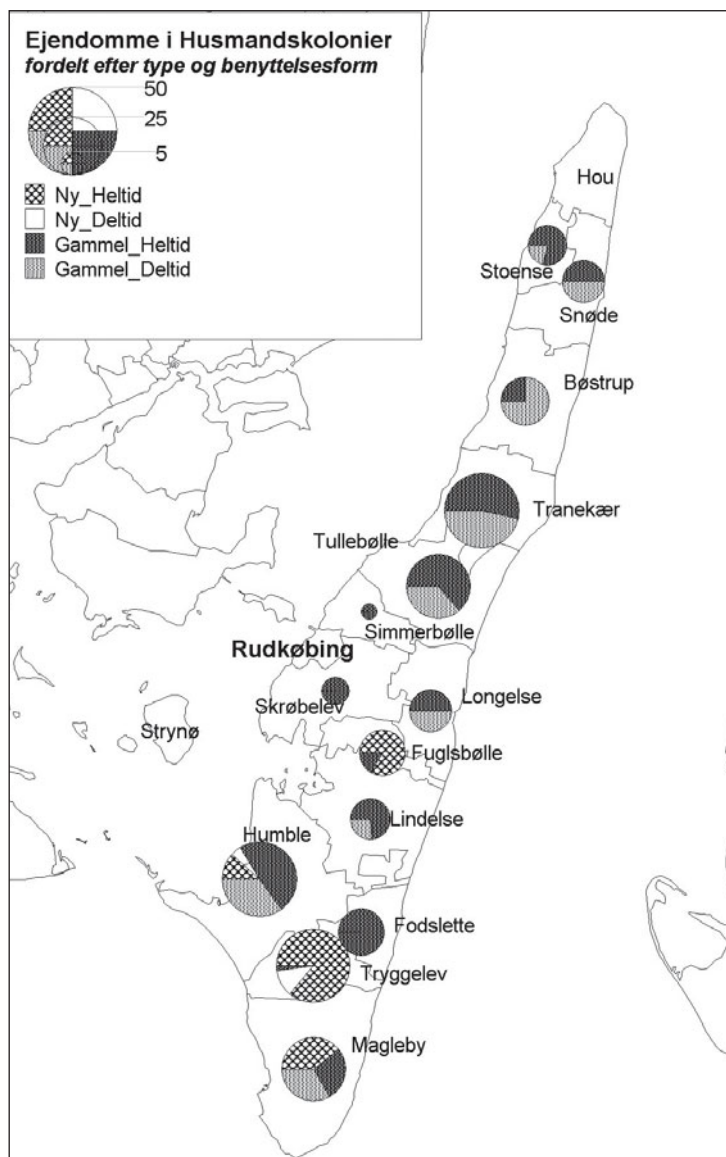
Tabel 1. Husmandskolonier på Langeland, identificeret ved kulturmiljøregistrering. Kolonnen På HMBB angiver, hvorvidt husmandsbebyggelsen findes på de høje målebordsblade, der blev optegnet omkring 1890. Bevaringsgrad er den, der et blevet angivet ved kulturmiljøregistreringen, og, som så vidt vides, ikke er verificeret ved feltarbejde.

Det ses af tabellen, at de samlinger af ejendomme, der udgør den største andel af deltidsbeboelse, lader til at være husmandsbosættelser, der daterer sig tilbage til udskiftningerne omkring 1800, eller i hvert fald før, der blev oprettet statshusmandsbrug. Det er indikeret med koden J i betydningen, at bosættelsen er observeret på de første, såkaldt *høje*, målebordsblade. Dette stemmer med det alment gældende forhold, at disse bosættelser blev oprettet i det ydre af ejerlavet, f.eks. ved moser, skove eller ud mod kysten. Det er beliggenheder, der i dag bidrager til at gøre ejendommen attraktiv.⁵³ Det ses også tydeligt i korteksemplerne i Figur 6 og Figur 7, hvor ældre husmandsudstykningsplaner er placeret i henholdsvis mosen og ud mod kysten, omkranset af vådområder. Se f.eks. *Østrig* på Figur 7. Per Grau Møller beskriver i sin afhandling, hvordan der på det sydlige Langeland oprettedes en del såkaldte jordrentebrug efter 1919-lovgivningen. Det skete i forbindelse med, at grevskabet Langeland, som hørte under familien Ahlenfeldt med hovedsæde på Tranekær slot, frasolgte jord fra deres avlsgårde på Sydlangeland. Dette giver sig udslag i den koncentration af nyere husmandsbrug, der ses i de sydlige sogne på øen.⁵⁴ Dette

afspejles også i nedenstående Figur 5, specielt for Tryggelev og Magleby sogne. Vores antagelse om, at disse ejendomme og kolonier ikke er så attraktive for deltidsbosætning som de ældre husmandssteder og -kolonier bekræftes ved en sammentælling af tallene fra Tabel 1. Den viser, at der ikke alene er flest ejendomme i de ældre husmandsmiljøer, men at disse også er de mest anvendte til deltidsbosættelse, som summeret i Tabel 2. Den markante forskel kan også skyldes, at overgangen til det postproduktivistiske fritidslandskab endnu ikke helt gennemført for de nyere husmandsbrugs vedkommende. På nogle af ejendommene kan der være hobbyprægede eller nichemæssige landbrugsaktiviteter. Andre kan tjene som bolig for ældre landbrugere, måske tredje-, og sidste-, generations husmænd, der har indstillet landbrugsaktiviteterne, men foretrukket at blive boende på ejendommen. Opdelingen i typer af husmandskolonier og beboelse er illustreret på sogneniveau i Figur 5 i en form, der gør det muligt at sammenligne med tilsvarende figurer i Per Grau Møllers *Fra landsby til soveby*.⁵⁵

Klassifikation af 323 ejendomme i husmandskolonier		Beboelse	
		Heltids	Deltids
Oprindelse	Ny	69	7
	Gammel	151	96

Tabel 2. Sammentælling af ejendomme efter type af beboelse eller benyttelse, opdelt i henholdsvis nye og gamle husmandskolonikulturmiljøer. Mens kun godt ni procent af ejendommene i de nyere husmandsmiljøer er klassificeret som deltidsbeboelser, udgør disse hele 39 procent af ejendommene i de ældre husmandsmiljøer.

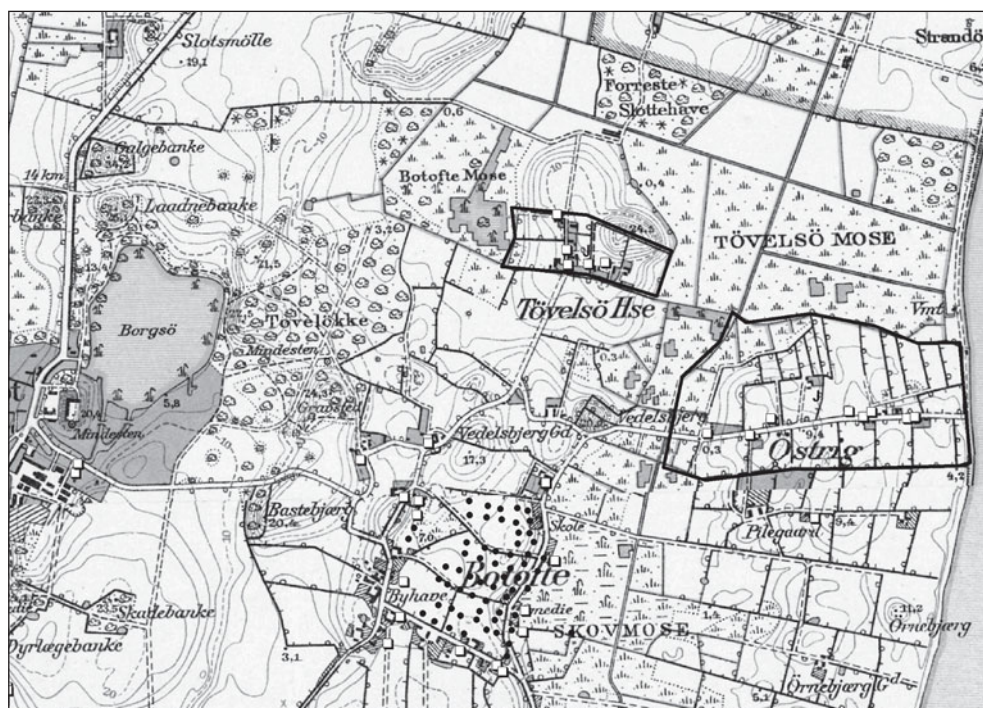
Figur 5. Som beskrevet i teksten er fordelingen af ældre og nyere husmandskolonier langt fra jævn. De nyere udstykninger fra starten af 1900-tallet findes på det sydlige Langeland. Ejendommene her bliver ikke anvendt til deltidsbosætning i samme grad som i de ældre, mindre husmandskolonier rundt omkring på øen, hvilket også fremgår af tabel 2.

Figur 6. Et eksempel med målebordsblade fra henholdsvis 1891 og 1926 fra Humble sogn. Øverst ses et husmandsmiljø, der daterer sig tilbage fra udskiftningsiden, Aalemosen huse. Nederst ses et større område fra udstykning af præstegårdssjod efter 1919-lovgivningen. Copyright: Kort & Matrikelstyrelsen, Rentemestervej 8, 2400 København NV.

De fundne deltidbeboelser og deres historie

I resten af artiklen koncentrerer vi os om perioden før år 1900, specielt sidste halvdel af 1800-tallet, og perioden mellem 1900 og 1949. I oversigtskortet, Figur 9, er det også muligt at skelne mellem disse nye og gamle ejendomme. De fundne oplysninger om ejendomme anvendt til deltidbosættelse er grupperet i intervaller for opførelsesår og efter perioder, hvor der har hersket forskellige sociale og økonomiske vilkår for husmænd og landarbejdere. Derudover vil det blive diskuteret, hvordan dataene kan anspre til yderligere analyser.

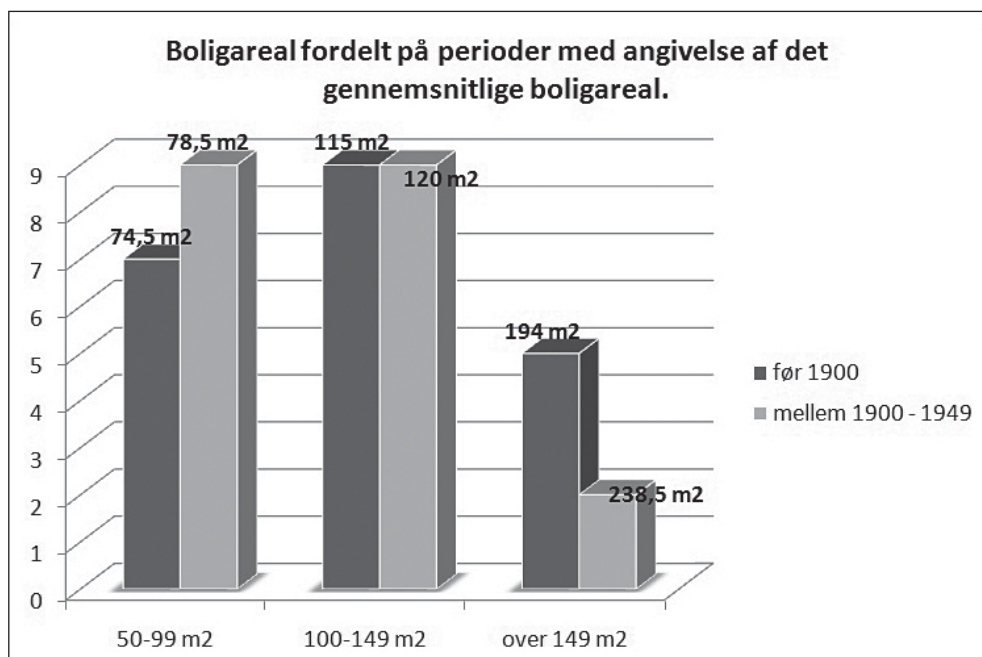
Figur 7. Et eksempel fra Tranekær sogn, der viser de to husmandskolonier Tøvelsø, i dag Tevelsø, Huse og Østrig, øst for Tranekær landsby og slot. Deltidsbeboelse er markeret med lyse kvadrater, ejendomme med sommerhusstatus er markeret med sorte prikker. Ved landsbyen Botofte ses et nyligt udlagt sommerhusområde, bemærk at der også her forekommer en del deltidsbenyttelse i ældre ejendomme. Copyright: Kort & Matrikelstyrelsen, Rentemestervej 8, 2400 København NV.

Beboelsesarealet

41 boliger medtages i denne del af undersøgelsen som deltidsbeboelser.⁵⁶ De er, som beskrevet ovenfor, inddelt i to tidsperioder, bebyggelser før 1900 og bebyggelser opført mellem år 1900 og 1949. I beboelsesarealet er der hverken medregnet udhuse, avlsbygninger eller andet, derimod dækker tallet væsentlige ændringer og tilbygninger udført på huset efter, det er blevet opført. Andelen af beboelser, der har gennemgået væsentlige ændringer eller har fået bygget til, er jævnt fordelt på de to perioder.

For at få et indblik i, hvorvidt der er arealmæssig forskel på de huse, der er bygget før og efter år 1900, er husene inddelt i størrelser og efter hvilken periode,

de falder indenfor. Der er her valgt tre størrelser for at indikere, om husets areal svarer til et mindre hus, et almindeligt parcelhus eller en større beboelsesenhed. Figur 8 viser dels antallet af ejendomme i de tre størrelsesintervaller, søjlens højde, og dels den gennemsnitlige størrelse af ejendommene i intervallet, fordelt på nyere og ældre ejendomme. Årsagen til den valgte inddeling er, at der forekommer nogle naturlige skel. Det største *almindelige parcelhus* (100-149 m²) er 135 m², mens den mindste *større beboelsesenhed* (over 149 m²) er 157 m². I gruppen *mindre hus* (50-99 m²) er den største beboelse 95 m², og det mindste *almindelige parcelhus* 105 m².

Figur 8. Helårshuse solgt til deltidsbeboelse 12. august 2008 til 11. august 2009, fordelt efter boligareal.

Figuren viser, at der hovedsageligt er tale om deltidsbosætning i mindre huse. Søjlerne indikerer ikke de store forskelle på antallet af beboelser opført før år 1900 og i perioden år 1900 til 1949, når det tages i betragtning, at tallene i de enkelte kategorier er små. Den største forskel ligger i kategorien over 149 m². Her findes der tre beboelser mere fra tiden før år 1900. Ser man derimod på de

tal, der angiver gennemsnitsstørrelsen på husene inden for de tre kategorier, er der en tydelig tendens til, at beboelserne fra før år 1900 var mindre, trods evt. senere ændringer eller tilbygninger.

Gennemsnitsarealet for samtlige 41 beboelser er 116,5 m². Men som Figur 8 viser, er boligarealet i ejendomme opført mellem 1900 og 1949 markant større end dem fra den foregående periode. Det indikerer, at stuehusene er blevet større. Det kunne tyde på, at befolkningens levevilkår er blevet forbedret i det 20. århundrede på Langeland. Andelsbevægelsens fremvækst sidst i 1800-taller betød da også, at husmændene kunne afsætte deres landbrugsprodukter til de samme priser som gårdmændene, mens urbanisering og udvandring fra sidst i 1800-tallet betød bedre muligheder for bierhverv på landet. Endelig gav gennemførelsen af *Lov om tilvejebringelse af jordlodder til landarbejdere* samt de følgende love beboerne en større sikkerhed i deres bolig.⁵⁷ Det er alt sammen samfundsforhold, der har givet husmændenes mulighed for at stille større krav til deres boligstandard.

Udhuse samt avls- og driftsbygninger

En yderligere undersøgelse af udhuse og avls- og driftsbygninger medtages, fordi deres tilstedeværelse kan være med til at underbygge vores teori om, at størsteparten af de omtalte 41 deltidsbeboelser har været husmandssteder. Hvis der oprindeligt kun har været få og små udhuse samt avls- og driftsbygninger, peger det i den retning. Undersøgelsen viser, at der en overvægt af stuehuse uden udhuse eller med små udhuse på under 100 m². Det tyder på, at det hovedsageligt er huse, der tidligere har fungeret som husmandssteder eller lejeboliger for landarbejdere. Derimod er der kun få bebyggelser med avls- og driftsbygninger, der er opført før 1948. I den forbindelse skal det nævnes, at der ifølge Per Grau Møller som helhed er et gennemsnitligt større antal huse på Langeland end på Fyn, og at husene på Langeland oftest havde en landbrugsmæssig tilknytning.⁵⁸

I Tabel 3 er det opgivet, hvordan udhuse samt avls- og driftsbygninger fordeler sig.

Bebygget areal:	Før 1900	Senere ændringer	Mellem 1900-1949	Senere ændringer
Hus og udhus med areal mellem 50-99 m ²	3		4	1
Hus under 100 m ² med udhus over 100 m ²	2		1	
Hus over 100 m ² med udhus under 100 m ²	6	2	6	3
Hus over 100 m ² med udhus over 100 m ²	2		1	1
Hus med avlsbygning og evt. udhus	2	2	4	1

Tabel 3. Huse og udhuse samt avls- og driftsbygningers areal.

Tabel 3 viser, at 31 ud af de 41 deltidbeboelser enten har avls- og driftsbygninger eller udhuse opført inden 1949. De 15 ligger i perioden før 1900, mens de resterende 16 er bygget i perioden mellem 1900-1949. Seks af stederne er der tale om avls- og driftsbygninger.

En analyse af, hvad de enkelte tal dækker over, giver en bedre indsigt i, hvor mange af de ovenstående 41 deltidbeboelser, der sandsynligvis har været andet end husmandssteder. Den første kategori består af mindre bebyggelser, der anses for at kunne have tilhørt husmænd.

Med hensyn til udhuse og avls- og driftsbygninger opført før år 1900 viser tallene, at to af husene på under 100 m² har udhuse, der er mere end 200 m² store. Det betyder angiveligt, at beboelserne oprindeligt har haft status som gårde. I den næste kategori, hvor husene er over 100 m², og udhusene er under 100 m², er to af stuehusene over 150 m². Derfor kan der stilles spørgsmålstejn ved, om de har tilhørt husmænd. I den fjerde kategori, med huse og udhuse over 100 m², må det antages, at der kan være tale om tidligere gårde, hvilket også gælder for den femte kategori. Otte boliger med avls- og eller udhuse opført før år 1900 må derfor placeres som usikre i forhold til en kategorisering som husmandssteder.

I den anden gruppe, med ejendomme opført mellem 1900 og 1949, findes der seks huse over 100 m², men med udhuse på under 100 m². Ingen af bebyggelserne har en størrelse, så de umiddelbart kan anses for at have været gårde. Den enhed, der er angivet som hus over 100 m² og udhus over 100 m², er angiveligt en gård, hvor stuehuset er opført før år 1900. I den sidste kategori findes der

fire enheder. To af disse angivelser synes at kunne have været gårde. Desuden findes der en avlsbygning, hvor stuehuset er opført før år 1900 og er karakteriseret som så stort, at der eventuelt har været tale om andet end et husmandssted. Fire avls- og/eller udhuse opført mellem år 1900 og 1949 kan dermed placeres som usikre i forhold til en kategorisering som husmandssteder.

Derudover findes der et stuehus uden andre bygninger, der er så stort, at det kan have været en mindre gård eller en villa for en bedrestillet familie, men det er svært at afgøre. Her medregnes det ikke som eventuelt husmandssted.

Alt i alt giver det tretten boliger, der med en vis sandsynlighed har haft status som gårde eller været ejet af en bedrestillet familie. De ti af bebyggelserne er opstartet før år 1900. De udgør knapt halvdelen af de deltidsbeboelser, der er opført før år 1900. Derimod er der kun tre nye opførelser i perioden mellem 1900 og 1949. I forhold til Figur 8 giver det en fornemmelse af, at lidt flere bebyggelser har været benyttet til andet end husmandssteder. Det er derfor vigtigt at medtage alle bygninger, når der skal sorteres i, hvilke huse der realistisk set kan have været husmandssteder. Samtidig bidrager denne ud-specifikation til at øge vores viden om, hvad de nuværende deltidsbeboelser oprindeligt kan have været benyttet til. Det er med til at kortlægge historien bag bebyggelserne.

De potentielle husmandssteder – stuehusene

Formålet med den følgende statistiske undersøgelse er at vise hvilke former for helårshuse, der foretrækkes som deltidsbeboelse i et yderområde, der kan karakteriseres som attraktivt for rekreation.

Ovenstående gennemgang af ejendomsoplysningerne for de medtagne beboelser, der kan karakteriseres som deltidsbeboelser, viser, at det køberne først og fremmest ser ud til at efterspørge er mindre ejendomme, der historisk har tilhørt den del af befolkningen, der har haft de sværeste økonomiske vilkår. Det svarer til de oplysninger vores interview gav. Det bliver bl.a. sagt om deltidsbeboelserne, at det er små landarbejderhuse, der ligger midt ude i ingenting. En anden nævner, at husene ikke ligger ned til vandet. Det er gamle landarbejderhuse med forbindelse til godset.⁵⁹ Det svarer til de oplysninger, vores kildemateriale giver. Her findes kun et hus med helårsstatus, der er placeret i det, der betegnes som en sommerhuszone.

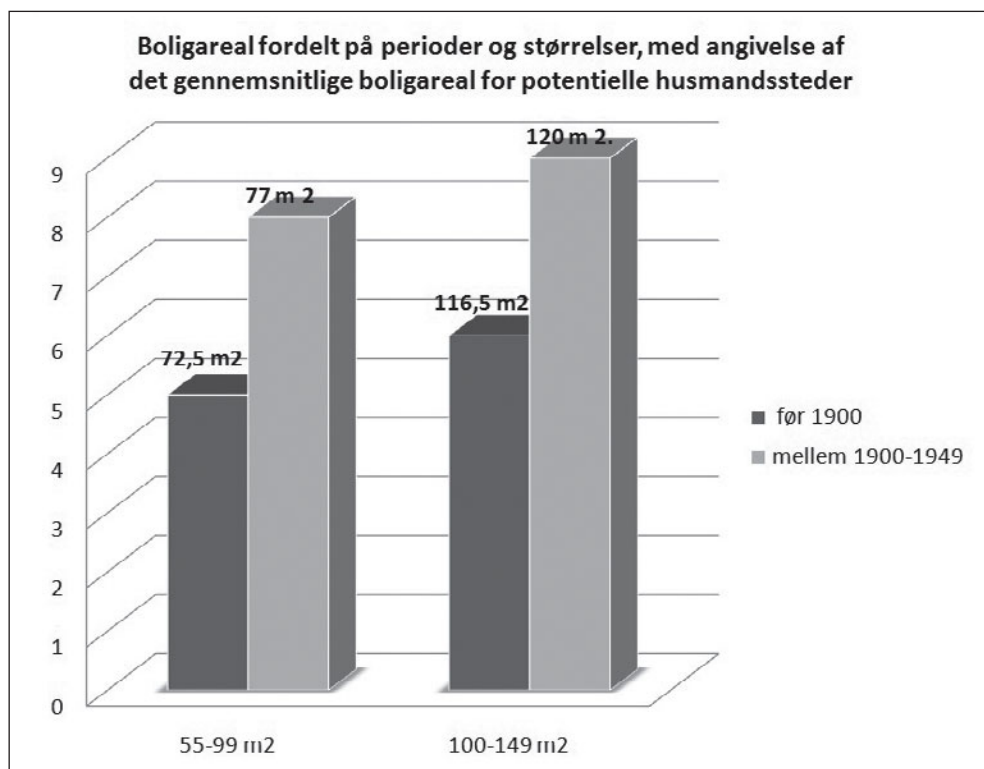
Ud fra beregningerne vil det være realistisk at antage, at i alt 28 beboelser oprindeligt har tilhørt husmænd, håndværkere eller landarbejdere.

Figur 8 viste en tendens til, at det gennemsnitlige boligareal for de 41 deltidsbeboelser var større for boliger opført mellem 1900 og 1949 end for boliger opført før år 1900. For at underbygge antagelsen af, at de samfunds-

mæssige forandringer også fik en indflydelse på de 28 beboelser, der med stor sandsynlighed har tilhørt husmænd eller landarbejdere, skal det her vises, hvordan det gennemsnitlige boligareal udviklede sig for disse beboelser. 11 ejendomme blev opført før år 1900, mens 17 ejendomme er opført i tiden mellem 1900 og 1949.

Figur 9. Den geografiske placering af de 41 ejendomme, der formodes at være solgt til deltidsbeboelse 2008 til 2009. Sommerhuse er markeret med hvid stjerne. Nye huse, efter 1949, er markeret med mørk stjerne. Sandsynlige husmandssteder fra før 1900 er markeret med mørk trekant. Sandsynlige husmandssteder fra 1900-1949 er markeret med hvid trekant. Sandsynlige gårde fra før 1900 er markeret med mørkt kvadrat. Sandsynlige gårdefra 1900-1949 er markeret med hvidt kvadrat. Desuden er de tidligere omtalte udstykninger markeret, og nuværende sommerhuszoner er skraveret. Baggrundskort copyright: Kort & Matrikelstyrelsen, Rentemestervej 8, 2400 København NV.

Figur 10. Husmandssteder solgt til deltidsbeboelse 12. august 2008 til 11. august 2009, sorteret efter bygningsareal og fordelt efter opførelsesår. Antal huse vist her: 28.

Figur 10 viser, at der er sket en vækst i boligarealet forstået således, at de senest opførte stuehuse er større end de, der er opført tidligere. Det understøtter tesen om, at de samfundsmæssige vilkår for husmænd ændrede sig, og at der skete en velstandsforbedring, der også fik indflydelse på denne befolkningsgruppes boliger. Eksplicit skal også det forhold, at en del husmænd og landarbejdere opnåede en boligmæssig uafhængighed af godsejerne, nævnes.⁶⁰

Opførelsen af de enkelte huse mellem 1900 og 1949 viser, at der har været tidspunkter, hvor der blev opført flere husmandssteder end på andre tidspunkter. Ti huse er opført mellem 1900 og 1912 med en overvægt i de første år. Fire huse er opført imellem 1927 og 1930, samt to huse i årene efter, mens kun et hus er opført under 1. Verdenskrig. Igen skal det begrænsede kildemateriale tages i betragtning, men det kunne ligne nogle tendenser, der hænger sammen med de

givne samfundsforhold i perioden. For de husmandssteder, der er opført i 1800-tallet, ses der umiddelbart en lidt større spredning i opførelsestidspunktet bortset fra, at fire huse er opført i 1877. Det kan være et resultat af den første offentlige opmærksomhed på husmændenes vilkår.⁶⁴

Af de 28 husmandssteder, der her er kategoriseret som deltidsbosættelser, er der fundet tre beliggende i de etablerede husmandskolonier på øen. I forhold til det samlede antal husmandssteder på Langeland, 2713, i 1905 og det angivne antal husmandssteder i husmandskolonier, 323, virker fordelingen fornuftig, når det samtidig tages i betragtning, at ni af husene er bygget efter 1905, se Tabel 1.

Husmandsliv før og nu

I bogen *Statshusmandsliv på Langeland* giver Karen Nielsen et indblik i, hvordan de oprindelige købere af statshusmandsstederne husker deres liv. Hun referer til statshusmandssteder oprettet efter 1922. Statshusmandsstederne beskrives som forholdsvis beskedne. Oftest bestående af en vinkelbygning, hvor der i den ene del var bolig og i den anden del stald. Stuehuset bestod af bryggers, køkken, soveværelse og en eller to stuer. Stalden havde gennemsnitligt plads til to heste, seks til otte køer og nogle grise. Bogen giver et indtryk af, at alle har hjulpet til for at få hverdagen til at fungere, og at det for flere af familierne har været nødvendigt at have lønarbejde ved siden af statshusmandsbruget.

Om erhvervelsen af statshusmandsstederne bliver det f.eks. nævnt, hvordan der i starten var et ekstra stort markarbejde, bl.a. med at fjerne stengærder og bygge vej. Der fandtes ingen adgang til husene, og statshusmændene havde selv pligt til at lave veje. Som en husmandskone udtaler: »*Men de første år, vi kunne hverken komme over vej eller noget, vi skulle bære barnevognen.*« Der gives udtryk for, at det var hårdt og slidsomt at få bygget vejene.

Der har været individuelle forskelle på forholdene for husmænd og landarbejdere. Overordnet kan det dog konstateres, at hverdagen har været præget af nøjsomhed og slid. Sammenlignes der med de mennesker, som ejer deltidsbeboelserne i dag, viser det sig, at mange af dem aldersmæssigt ligger mellem 40 og 60 år, er beskæftiget i byerhverv og har et økonomisk overskud. Det er typisk mennesker, der kan lide naturen, men til daglig bor i byen, hvor de hverken har have eller natur i nærheden. Når de opholder sig i deres deltidsbeboelse, bruger de ofte tiden på havearbejde og på at foretage reparationer og forbedringer på huset.

I Karen Nielsens bog omtales haverne til statshusmandssteder. De blev plejet, fordi det var her, man havde blomster, frugttræer, bærbuske og køkkenhaver.⁶⁵ Dermed har haven givet et ernæringsmæssigt tilskud. Havernes

vedligeholdelse hørte, som så meget andet med relation til stedet, til en af hverdagens arbejdsopgaver. Tilværelsen for de, der i dag bruger de tidligere husmandssteder til deltidsbeboelse er helt anderledes end husmændenes. Samtidig er det interessant, at det ofte er mennesker, der har en interesse i naturen og haven. De bruger deres fritid i deltidsbeboelsen på nogle af de aktiviteter, der udfyldte deres forgængeres hverdag.

Figur 11. Ejendom på Botofte Strandvej ved Tranekær i husmandskolonien Østrig. Bemærk husets navn, Virkelyst, opførelsesåret er angivet til 1859. Fra www.langelandsatlas.dk. Fotograferet 2002. Copyright: Kulturarvsstyrelsen.

Figur 12. Skovfogedhus ved Tryggelev, opført 1877, i dag deltidsbeboelse. Ejendommen ligger uden for de områder, der er klassificeret som husmandskolonier, men er alligevel typisk for de ejendomme med marginale beliggenheder, der i dag befinder sig på attraktive lokaliteter og er deltidsbeboelser. Billedet er fra 1946. Indscannet og stillet til rådighed af Lokalhistorisk forening for Humble, Lindelse og Tryggelev-Fodslette Sogne.

Konklusion

Vores undersøgelse af deltidsbeboelse bekræfter, at den stadigt hyppigere anvendte betegnelse *second homes* består af to grupper af ejendomme med forskellig kultur- og bygningshistorie. De fleste sommerhuse har kulturhistorisk deres oprindelse i velfærdssamfundets tilsynekomst, mens deltidsbeboelserne kan relateres til landbohistorien. Det betyder, at der kan argumenteres for det relevante i at behandle *second homes* adskilt som henholdsvis sommerhuse og deltidsbeboelser. Specielt i Danmark, hvor sommerhuse har en helt særlig lovmæssig status. Selvom begge ejendomsstyper oftest er beliggende i kystnære og naturskønne områder, så adskiller de sig både bygningsmæssigt og beliggenhedsmæssigt.

Resultaterne af de interview og den research, vi har foretaget i forbindelse med denne artikel, viser da også, at en stor del af de udpegede deltidsbeboelser oprindeligt har været husmandssteder bygget i tidsrummet mellem 1800 og 1935. I det materiale, som vi har udtrykt og analyseret i detaljer, mener vi, at 28 ud af 41 ejendomme kunne klassificeres som tidligere husmandssteder, landarbejderboliger o. lign. Inden for perioden samler bebyggelserne sig i tidsmæssige klynger. Det giver os anledning til at slutte, at registeroplysninger om opførelsesår og bygningsstørrelse kan sige noget om de vilkår, der har omgivet husmændene på en given ejendom eller i en gruppe af ejendomme. Disse beskrivelser af ejendommene er blevet bekræftet af to andre beskrivelser. Dels indgår de i den kulturmiljøregistrering for husmandskolonier, som Kartografisk Dokumentationscenter har gennemført. Dels indgår oplysningerne i *langelands-atlas.dk*, der også udmærker sig ved en grundig fotografisk dokumentation.

*Figur 13. Skovfogedhus ved Tryggelev, samme som på Figur 12.
Fra www.langelandsatlas.dk. Fotograferet 2002. Copyright: Kulturarvsstyrelsen.*

Betragtningerne oven for synes at understrege, at den her beskrevne fremgangsmåde vil kunne danne grundlag for en større undersøgelse. Dog skal det ske i en form, hvor de forskellige registerforespørgsler i højere grad er standardiseret og automatiseret.

Som det fremgår af kulturmiljøregistreringen, så er mange af de lokale miljøer, hvor deltidsbeboelserne befinder sig, velbevarede, og fortæller med deres byggeskik og struktur om nogle centrale perioder i både dansk landbrugs og Langelands historie. Der er i mange tilfælde tale om en kulturarv, som deltidsbosætterne er med til at modernisere og bevare, dels i kraft af deres vedligeholdelse af bygningerne, og dels i kraft af deres bidrag til opretholdelse af levedygtige lokalsamfund.

At historien om husmandsstandens omfang og udvikling lader sig aflæse i historiske kort, ejendomsdata og ikke mindst de enkelte bygninger og kulturmiljøers fysiske fremtræden er ikke nyt. Koblingen til udviklingen i deltidsbosættelse i et område, der er i økonomisk og demografisk tilbagegang, men som rummer en landskabsmæssigt attraktionsværdi, åbner derimod for spændende perspektiver for både forvaltning og forskning.

Noter

1. Sten Engelstoft (red.), 2009 s. 60.
2. Der er tidligere blevet gennemført en undersøgelse for Folketingets Miljø- og Planlægningsudvalg, offentliggjort som Berit Charlotte Kaae et al., 2007.
3. Kulturmiljø forstås her som et geografisk afgrænset område, som ved sin fremtræden afspejler væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling, se f.eks. Møller, 2001 s. 2.
4. Dette lå ud over den problemstilling, som opgaven for Fødevarerhverv omfattede, og er derfor kun nævnt i den endelige rapport som én observation blandt mange.
5. For en grundig gennemgang af begrebet husmandskoloni og et eksempel på en lokalhistorisk beskrivelse af et enkelt områdes udvikling, se Gunnar Solvang, 1999. For en oversigt over nye beboeres begrundelser for valget af husmandskolonien som bopæl, se s. 184ff.
6. Chris Kjeldsen et al., 2009 s. 60, og fra interview med ejendomsmæglere med salg af huse på Langeland december 2008 og januar 2009.
7. Per Grau Møller et al. 2005. I artiklen "Kulturmiljøregistrering – i praksis" er den metodiske tilgang til digital kulturmiljøregistrering beskrevet. Der findes desuden detaljerede vejledninger til den konkrete registreringsproces på projektets hjemmeside: <http://www1.sdu.dk/kulturmiljoe/>.
8. Sten Engelstoft (red.), 2009 kap. 8. Gosnell og Abrams, 2010, behandler udviklingen i et internationalt, angelsaksisk, perspektiv.
9. Se f.eks. Karlheinz Knickel et al., I Brouwer, F. (red.), 2004: *Sustaining agriculture and the rural economy*.
10. Nick Gallent et al., 2005.
11. C. Michael Hall og Dieter K. Müller (red.), 2004.
12. C. Michael Hall et al., 2009 s. 172-196.
13. Dieter K. Müller, 2007, og Gosnell & Abrams, 2010. Der planlægges også et temanummer af det danske Geografisk Tidsskrift om sommerhuse/second homes.
14. Denne skelnen er mulig i Danmark i kraft af vores lovgivning og tilhørende administration og system for ejendomsregistrering.
15. Dieter K. Müller, 2007 s. 195ff.
16. Roger Marjavaara, 2007 s. 296ff.
17. Se f.eks. Tor Arnesen og Kjell Overvåg, 2006 og Kjell Overvåg, 2007.
18. Nick Gallent et al., 2005.
19. *ibid.*
20. Roger Marjavaara, 2007.

21. I de flest udkantskommuner med turistmæssigt potentiale, således også Langeland, opretholdes bopælspligten kun i købstæderne og evt. større landsbyer eller fiskerlejer.
22. Chris Kjeldsen et al., 2009 s. 41ff og s. 51.
23. Undersøgelsens resultater er beskrevet i IFUL-rapport 12, *Dobbeltbosætning / sekundære boliger – en undersøgelse af mulige veje til udvikling i Vejen og Langeland kommuner*, Chris Kjeldsen et al., 2009. En del af materialet i denne artikel stammer fra den der beskrevne undersøgelse.
24. På hovedparten af øen har kommunen fraveget bopælskravet.
25. De indledende interview var telefoninterview med nøglepersoner i den kommunale forvaltning samt ejendomsmæglere fra de to kommuner. Desuden interviewede vi borgere beskæftiget i forskellige erhverv på Nordlangeland. Sydlangeland blev i den her sammenhæng fravalgt, fordi der alene på Nordlangeland findes et repræsentativt udvalg af lokalsamfund med helårshuse, der benyttes som deltidsbeboelse og pga. henholdsvis tids- og transportomkostninger.
26. Chris Kjeldsen et al., 2009 Tabel 1 s. 30.
27. Denne kontaktadresse er vigtig for f.eks. ledningsejere og kommunale virksomheder, såsom renovation.
28. Pia Heike Johansen, 2008, samt Niels Christian Nielsen og Pia Heike Johansen, 2009. Beregnet ud fra arealanvendelsesdata samt omfanget af kystbeskyttelseszoner, udarbejdet i forbindelse med en IFUL undersøgelse af landdistrikters regionale afhængighed.
29. Respondenternes vurdering af omfanget af dobbeltbosætning på Langeland. Se Chris Kjeldsen et al., 2009 s. 57.
30. Villaer, ejerlejligheder, fritidsboliger, landejendomme og andelsboliger.
31. Normalt vil den primære adresse fremkomme i Krak og telefon- og adresseoplysningerne 118.
32. Lov nr. 267 af 7. juni 1972 § 4 & § 12 stk. 3. Der skal gøres opmærksom på, at en ændring af tinglysningen på en ejendom kun kunne ske, såfremt ejeren tilsammen ejede 1 ha eller derover i områder udlagt til sommerhuse. Herudover blev det ved lov nr. 230 af 7. juni 1972 vedtaget en forkøbsret til fast ejendom, hvor formålet med erhvervelsen var fritidsformål. De ejendomme, der var tale om, skulle være beliggende i landzoner eller i sommerhusområder. Formålet med loven var at fremme befolkningens rekreative interesser. Undtaget var bl.a. ejendomme underlagt landbrugspligt og huse overgået ved arv.
33. Lovbekendtgørelse nr. 189 27/2 2007.
34. Spørgsmålet er, om de to huse opført i 1972 er opført med den hensigt, at de skulle have sommerhusstatus. Dette spørgsmål lades ubesvaret her, da

det i princippet ikke har betydning for den videre analyse i nærværende sammenhæng.

35. Se www.langelandsatlas.dk/kulturmiljoeer. De tre af husene er placeret ved Ristinge, mens de to sidste ser ud til at være opført uden for de omtalte områder.
36. Folketingstidende C 1938 sp. 1181ff *Lov om ferie med løn* som vedtaget 1. juli 1938, Hans Joakim Schultz, 1988 s. 53f og www.langelandsatlas.dk/kulturmiljoeer.
37. Se dog omtalen af husmandsbruget i Claus Bjørn, 2003 s. 53-64, og Lotte Dombernowskys diskussion af *Jordproblemet* i forbindelse med befolkningsvæksten fra 1700-tallets slutning i Claus Bjørn (red.): *Det danske Landbrugs historie 1536-1810*, 1988 s. 360-368.
38. Claus Bjørn (red.), 1988 s. 364-365.
39. Ole Feldbæk, 1993 s. 121f. Bemærk særligt figur 4:2, der viser, hvordan der fra hver udskiftet gård i landsbyen Årslev er udskilt en husmandslod på 1,65 hektar, ca. tre tønder land.
40. Gunnar Solvang, 1988 s. 153 og 156ff. Lov nr. 39, 1899, Lov nr. 557 1919 og lovene nr. 339 og 240 1948. Der er her valgt at fokusere på den første lov, der blev gennemført i 1899 og loven i 1919, fordi de på hver sin måde gav mulighed for etablering af statshusmandsbrug og i de efterfølgende år fungerede sideløbende. Loven i 1948 danner indgangen til den sidste periode, hvor der blev oprettet statshusmandsbrug.
41. Lov nr. 87 1902 særligt § 2.
42. Gunnar Solvang, 1988 s. 153, og Claus Bjørn (red.), 1988 s. 232f.
43. Claus Bjørn (red.), 1988 s. 224ff.
44. Gunnar Solvang, 1999 s. 21f.
45. Lov nr. 373 1919 særligt § 1 og 5.
46. Lov nr. 373 1919 særligt § 18.
47. Antallet af solgte ejendomme til deltidsbrug inden for det forgangne år lå noget højere, men inklusiv antallet af sommerhuse er der igen en påfaldende overensstemmelse. En ejendomsmægler svarede, at ti helårshuse blev solgt til deltidsbrug i det forgangne år. På daværende tidspunkt fandtes der i alt fem ejendomsmæglere, som solgte boliger på Langeland. Ganges de ti med fem er tallet 50. Det svarer igen meget godt til de tal, som vi her angiver.
48. Jens Boel, 1988 s. 124. Claus Bjørn (red.), 1988 s. 226. Her nævnes det, at de bedst stillede husmænds mulighed for forbedrede vilkår bedredes med oprettelsen af husmandskreditforeningerne i 1880. Husmandskreditforeningerne blev særligt benyttet af jyske husmænd.
49. Gunnar Solvang, 1988 s. 160.

50. De tre huse, der er bygget efter 1948, er bygget i henholdsvis 1965 og 1968.
51. Per Grau Møller, 1990 s. 268f, 273, 296 og 326.
52. Pia Heike Johansen, 2008, samt Niels Christian Nielsen og Pia Heike Johansen 2009. Definition og kvantificering af disse og tilsvarende parametre beskrives i Pia Heike Johansen, 2008, med eksempler på anvendelse i Niels Christian Nielsen og Pia Heike Johansen, 2009.
53. Det er eksempler på en type ældre ejendomme, der er illustreret i Figur 11 til 13, mens Figur 1 viser et typisk statshusmandsbrug fra starten af 1900-tallet.
54. Per Grau Møller, 1990, kort 6,61A s. 351.
55. F.eks. Per Grau Møller, 1990 kort 6,23 s. 234: Husvækst 1835-73, sogneniveau og kort 6,62 s. 353: Statshusmandsbrug efter 1899-loven, oprettet 1920-40, sogneniveau.
56. De tre deltidbeboelser opført efter 1948 er undladt.
57. Claus Bjørn (red.), 1988 s. 226ff.
58. Per Grau Møller, 1990 s. 295, 312 og 335.
59. Fra interview med ejendomsmæglere med salg af huse på Langeland december 2008 til januar 2009.
60. Jens Boel, 1988 s. 120ff.
61. Gunnar Solvang, 1988 s. 156.
62. Karen Nielsen, 1990 s. 35f.
63. Per Grau Møller, 1990 s. 374. Per Grau Møller nævner, at der som følge af loven i 1937 blev oprettet en række landarbejderboliger på Fyn og øerne, men det angives ikke om nogle af disse udstykninger lå på Langeland. Det kan være årsagen til, at der ikke findes nogle husmandssteder i vores materiale fra dette tidspunkt, men det kan også være en svaghed på grund af materialets begrænsede omfang.
64. Claus Bjørn (red.), 1988 s. 225.
65. Karen Nielsen, 1990 s. 50ff, og Niels Christian Nielsen & Dorthe Salling Kromann, 2009 s. 5.
66. Niels Christian Nielsen & Dorthe Salling Kromann, 2009 s. 8.

Litteratur

- Tor Arnesen & Kjell Overvåg: "Mellom fritidsbolig og bolig. Om eiendomsregistrering og om bruksendring". *Utmark* 1, 2006. Se: http://www.utmark.org/utgivelser/pub/2006-1/art/Arnesen_Overvaag_Utmark_1_2006.html
- Jens Boel: "Husmænd og landarbejdere ca. 1840-1880, sociale og politiske aspekter". *Fortid, nutid og fremtid. Bebyggelseshistorisk symposium* 1988. Odense Universitetsforlag s. 119-126.
- Claus Bjørn (red.): *Det danske Landbrugs historie*, bd. II 1536-1810. Landbohistorisk Selskab. Odense 1988.
- Claus Bjørn (red.): *Det danske Landbrugs historie*, bd. III 1810-1914. Landbohistorisk Selskab. Odense 1988.
- Claus Bjørn: *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*, bd. 10. Gyldendal. 2003.
- Sten Engelstoft (red.): *Byen i landskabet – Landskabet i byen*. Geografforlaget. 2009.
- Ole Feldbæk: *Danmarks Økonomiske Historie 1500-1840*, Systime. Herning 1993.
- Nick Gallent, Alan Mace & Mark Tewdwr-Jones: *Second Homes: European perspectives and UK policies*. Ashgate. Aldershot. England 2005.
- H. Gosnell & J. Abrams: "Amenity migration: diverse conceptualizations of drivers, socioeconomic dimensions and emerging challenges". *GeoJournal*. In press. 2010.
- C. Michael Hall & Dieter K. Müller (red.): *Tourism, mobility and second homes: Between elite landscape and common ground*. Channel View Publications. Clevedon 2004.
- C. Michael Hall, Dieter K. Müller & Jarkko. Saarinen: *Nordic Tourism, Issues and Cases*. Channel View Publications. Bristol 2009.
- Pia Heike Johansen: *Regional afhængighed i vidensamfundet og oplevelsesøkonomien set fra et landdistriktsperspektiv*. IFUL Working Paper no. 5. Syddansk Universitet. Esbjerg 2008.
- Berit Charlotte Kaae, Thomas Sick Nielsen & Eva Birch Karlsen: *Udredningsprojekt om "second homes" i danske yderområder*. Center for Skov, Landskab og Planlægning. Københavns Universitet. 2007.
- Chris Kjeldsen, Dorthe Salling Kromann, Niels Christian Nielsen & Flemming Just: *Dobbeltbosætning/sekundære boliger - en undersøgelse af mulige veje til udvikling i Vejen og Langeland kommuner*. IFUL rapport 12. Syddansk Universitet. Esbjerg 2009.
- Karlheinz Knickel, Henk Renting & Jan Douwe van der Ploeg: "Multifunctionality in European Agriculture". Floor Brouwer (red.):

- Sustaining Agriculture and the Rural Economy: Governance, Policy and Multifunctionality*. Edward Elgar Publishing Inc. 2004, s. 81-103
- Roger Marjavaara: "The Displacement Myth: Second Home Tourism in the Stockholm Archipelago". *Tourism Geographies*, vol. 9, nr. 3, 2007, s. 296-317.
- Dieter Müller: "Second homes in the Nordic countries: Between common heritage and exclusive commodity". *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, vol. 7, nr. 3, 2007, s. 193-201.
- Per Grau Møller: *Fra Landsby til soveby*. Odense Universitetsforlag, Odense 1990.
- Per Grau Møller: "Kulturmiljøregistrering". *Fortid og Nutid*, vol. 1, 2001, s. 3-22.
- Per Grau Møller, Morten Stenak & Mette Ladegaard Thøgersen: "Kulturmiljøregistrering – i praksis". *Fortid og Nutid*, vol. 3, 2005, s. 192-220.
- Niels Christian Nielsen & Dorte Salling Kromann: "The role of real estate agents in the development of second homes ownership: A case from two Danish rural municipalities". *The 18th Nordic symposium in Tourism and Hospitality*, 22.-25. oktober, 2009.
- Niels Christian Nielsen & Pia Heike Johansen: "A functional approach to classifying rurality at parish level in Denmark: combining Corine Land Cover data and administrative boundaries". Working group paper for the *XXIII European Society for Rural Sociology Congress*, Vaasa, Finland, 17.-20. august 2009.
- Karen Nielsen: *Statshusmandsliv på Langeland*. Landbohistorisk Selskab. Odense 1990.
- Kjell Overvåg: "Location of second homes in relation to owner's permanent residence. Examples from Norway". Paper presented at *Nordic Geographers' Meeting*. Bergen, 15.-17. June 2007.
- Hans Joakim Schultz: *Dansk turisme i 100 år*. Danmarks Turistråd, Kbh. 1988.
- Gunnar Solvang: *Husmandsliv under afvikling*, Historisk Samfund for Als og Sundeved. Sønderborg 1999.
- Gunnar Solvang: "Statshusmænd i Danmark". *Fortid, nutid og fremtid. Bebyggelseshistorisk symposium*. Odense Universitetsforlag, Odense 1988. s. 153-164.

Lovtidende samt folketingstidende

Folketingstidende c 1938

Lov nr. 39 af 24. marts 1899 *Lov om tilvejebringelse af jordlodder for landarbejdere*

Lov nr. 87 af 23. maj 1902 *Lov om fæste, leje- og tjenestehuse*

Lov nr. 373 af 30. juni 1919 *Fæstegodsets overgang til selveje og om brug af huse på landet*

Lov nr. 537 af 4. okt. 1919 *Lov om afhændelse af de til præsteembeder henlagte jorder*

Lov nr. 557 af 4. okt. 1919 *Vilkår for bortsalg af jorder i offentligt eje*

Lov nr. 563 af 4. okt. 1919 *Lens, stamhuses og fideikommisgodsers samt de hertil hørende fideikommiskapitalers overgang til fri ejendom*

Lov nr. 339 af 9. juni 1948 *Lov om oprettelse og supplering af mindre landbrug m.m. Statshusmandsloven*

Lov nr. 340 af 9. juni 1948 *Udlån til statshusmandsbrug*

Lov nr. 267 af 7. juni 1972 *Lov om sommerhuse og camping m.v.*

Lov nr. 230 af 7. juni 1972 *Lov om erhvervelse af fast ejendom til fritidsformål*

Lovbekendtgørelse nr. 189 af 27. februar 2007 *Bekendtgørelse af lov om midlertidig regulering af boligforholdene*

Internetadresser

<http://appsrv.118online.dk/cgi-bin/118online.cgi>: 118online, den elektroniske udgave af oplysningen på telefonnummer 118.

<http://www1.sdu.dk/kulturmiljoe/>: Hjemmeside for projektet Digitalt Atlas over Kulturmiljøer i Danmark, afsluttet 2005.

<http://www.langelandatlas.dk/>: Digital udgave af Langelandatlas over byer, bygninger og miljøer. Anvendt information fra temaerne *Kulturmiljøer* og *Bygninger*.

www.boligportal.dk

www.krak.dk

www.ois.dk: Den Offentlige Informationsserver, en statslig database, der samler en række oplysninger vedrørende ejendomme i Danmark.

Summary

In connection with doing research for the report *Double residence / second homes – an investigation of possible routes of development in Vejen and Langeland municipalities* it became evident that the island of Langeland had a number of older all-year residences functioning as second homes. Interviews and questionnaires made in connection with the investigation suggested that many of the houses in question were placed in scenic areas outside of regular summer

house areas. This information gave rise to an additional investigation based on the hypothesis that, particularly, older smallholdings and smallholders' colonies were today used as second homes.

This article focuses, with an outset in the changed usage of the agricultural landscape the last decades, on the cultural history embedded in the wide concept of *second homes*. Particularly buildings seen as being superfluous in today's agriculture are fitted into a *recreational landscape* created in attractive recreational and tourist areas resulting from the increased mobility in society. The investigation on double residence focused on ownership and owners full-time residence. Instead, this article focuses on the history of buildings and their situation within the parish and in relation to older and younger smallholders' colonies.

The concept of *second homes* is looked into and its application in Danish, Nordic and international connections is discussed. It turns out that it is important to distinguish between summer houses and part-time habitation of properties previously used for full-time habitation, a possible and useful distinction yielding significant results in Denmark, but which may be difficult to make international comparisons with. Particular focus is given to particular Danish conditions regarding residency requirements with agricultural properties, summer houses, as well as provisions for special summer house zones. The study area is delimited to the island of Langeland and the source material is predominantly publically available estate register data, law texts, specialist reports and scientific literature on tourism research.

The historical background for the establishment of smallholdings and agricultural workers' houses is presented and is followed up by an account of the significance of later legislative conditions, particularly those leading to formation of state financed smallholdings in the early 20th century.

The estimation of the number of second homes classified as full-time residence and the actual conversion of properties to part-time usage draws partly on results from the double residence investigation, where the share of properties situated in cultural environments belonging to the type of smallholders' colonies is investigated. The results are also partly drawn from data on sold properties on the island of Langeland within the period of a year. This data is used for examining the number of sold smallholdings and agricultural workers' houses in relation to the total number of sales. During the period in question, 181 properties registered as full-time residence were sold on Langeland. Of these 41, corresponding to 18 percent of the total, were sold for part-time residence, as presumed from the owner's address. Of these, 28 could with a high degree of probability be singled out as being smallholdings or agricultural workers' houses. The determination of these properties were done

by means of analysing the size of acreage, size of living accommodation and size of stables and secondary buildings, together with year data for property rebuilding or addition of buildings to the property and related to the general development of the smallholder profession, thus also described in the article.

Finally, the perspectives for further studies are investigated. It seems proven that property information combined with e.g. historical maps in a Geographical Information System may yield new knowledge about the full-time residences which are used for part-time residence – and that methodological development may give rise to additional knowledge of both the phenomenon of second home as well as of smallholders' colonies as living cultural environments with a strong historical foundation.

Forfattere

Niels Chr. Nielsen, f. 1968, er uddannet cand.scient. i naturgeografi fra Københavns Universitet i 1998 og ph.d. i geografi og landskabsøkologi fra Lancaster University, U.K., 2004. Tilknyttet projekt Digitalt Atlas over Kulturmiljøer som kandidatstipendiat 2003-2004, og deltager i Galathea3-projektet *St. Croix i fortid og nutid* 2006-2007. Postdoc ved Syddansk Universitets Center for Turisme, Innovation og Kultur siden 2007.

Dorthe Salling Kromann, f. 1969, er uddannet cand.mag. i historie fra Københavns Universitet i 2007 og har været tilknyttet Institut for Forskning og Udvikling af Landdistrikter, nu Center for Landdistriktsforskning, siden 2008. Har her bl.a. beskæftiget sig med second homes, kommunalpolitik, og bredbånd i landdistrikterne.

Landbohistorisk Tidsskrift

Abonnement

Landbohistorisk Tidsskrift udkommer to gange årligt og koster 180 kroner i almindeligt abbonent, der kan tegnes på www.landhist.dk eller hos selskabets bogklub.

Landbohistorisk Selskabs Bogklub

Ved medlemskab af Landbohistorisk Selskabs Bogklub er prisen for abonnement på Landbohistorisk Tidsskrift kun 160 kroner årligt.

Medlemmer af bogklubben modtager information om selskabets øvrige udgivelser og kan købe disse til reduceret pris. Medlemskab af bogklubben er gratis og der er intet krav om køb ud over abonnement på Landbohistorisk tidsskrift.

Selskabets publikationsliste kan ses på webstedet www.landhist.dk. Bestilling af publikationer kan ske på webstedet eller hos Landbohistorisk Selskabs Bogsalg.

Landbohistorisk Selskabs Bogklub

Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup, 8963 Auning

E-mail: bogsalg@landhist.dk

Telefax: 86 48 41 82, telefon: 86 48 34 44

Landbohistorisk Selskab

Landbohistorisk Tidsskrift udgives af Landbohistorisk Selskab.

Landbohistorisk Selskab er et tværvidenskabeligt forum, der har til formål at fremme forskning i landbohistorie i bred forstand. Selskabet opfylder sit formål gennem udgivelse eller medvirken til udgivelse af fremstillinger med landbohistoriske emner og kilder af væsentlig betydning for forskningen herindenfor. Desuden tager selskabet initiativ til afholdelse af seminarer om landbohistorie eller beslægtede emner. Selskabets statutter og anden information kan ses på www.landhist.dk.

Landbohistorisk Selskab har sekretariat på Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup – se adresse ovenfor. Landbohistorisk Selskabs formand, lektor, dr. phil. Carsten Porskrog Rasmussen træffes på Historisk Afdeling, Aarhus Universitet, Bygning 1410, Bartholins Allé 16, 8000 Århus C. E-mail: hiscpr@hum.au.dk. Telefon: 89 42 20 39.